VICTOR RIZESCU

ESEURI DESPRE POLITICA MEMORIEI

ACCENTE ŞI RECALIBRĂRI ANIVERSARE

EDITURA NEVERLAND

Victor Rizescu

Eseuri despre politica memoriei

Accente şi recalibrări aniversare

Victor Rizescu este conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din Bucureşti, cu studii de Istorie şi de Filozofie la Universitatea din Bucureşti, la Universitatea Central-Europeană şi la Universitatea Oxford şi cu un doctorat în Istorie de la Universitatea Central-Europeană. Predă subiecte de istorie comparativă, sociologie istorică, istorie românească şi teorie politică, iar cercetările sale în curs se ocupă de relația dintre tipare ideologice şi politici publice în istoria României. Publicațiile sale cuprind cărțile *Ideologii româneşti şi est-europene*, Bucureşti, Editura Cuvântul, 2008 (coord.); *Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală şi onorabilitate ideologică după comunism*, Bucureşti, Corint, 2012; *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2013; *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2015; *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018; *Statul bunăstării pe filiera românească. Fracturi ale dezvoltării şi rupturi ale memoriei*, Bucureşti, Pro Universitaria (sub tipar).

Victor Rizescu

Eseuri despre politica memoriei

Accente şi recalibrări aniversare

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
RIZESCU, VICTOR
Eseuri despre politica memoriei: accente şi recalibrări aniversare /
Victor Rizescu. - Bucureşti: Neverland, 2020
ISBN 978-606-8390-80-2

32

Redactor: *Ciprian Radu*

Concepție grafică: *Vlad Pătruță*

Tehnoredactor: *Liviu Crăciun*

Ediție publicată de Editura NEVERLAND

Coperta 1
(Thomas Cole, *The Course of Empire: Desolation*, 1836)

Cuprins

Introducere

Către sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, experții de la Londra, Oxford şi Cambridge, laolaltă cu confrații lor din mediul jurnalistic specializați în comentarii asupra reconfigurărilor geopolitice, preconizau că reconstrucția postbelică a continentului european avea să aibă loc pe baza colaborării dintre Imperiul Britanic şi Uniunea Sovietică, Statele Unite urmând să joace doar rolul de factor ponderator. Se număra printre ei Hugh Seton-Watson, al cărui nume mai poate fi regăsit în paginile următoare.

Într-adevăr, întâlnim acest mod de gândire în cartea sa *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*, scrisă la Cape Town şi la Cairo - două locații de mare importanță strategică ale structurii imperialiste din jurul Regatului Unit - pe parcursul primilor ani ai conflagrației şi aproape încheiată înaintea revirimentului militar de la El Alamein din octombrie-noiembrie 1942, pentru a fi publicată cu minime adaosuri şi revizuiri în 1945. Ea avea să fie consacrată ca o placă turnantă a fluxului de producție bibliografică inaugurat în acelaşi mediu în modul cel mai caracteristic de către predecesorul patern al autorului, R.W. Seton-Watson, încă din vremea primelor reflecții avansate de cel din urmă asupra problemei naționale din regiunea est-europeană - în 1907, sub titlul *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the*

Great Powers -, dar mai ales după înfiinţarea de către el a instituţiei *School of Slavonic Studies*, în 1915. Faptul că numita iniţiativă instituţională a avut un caracter cvasiconjunctural, fiind menită să îi asigure o slujbă londoneză temporară exilatului de atunci Tomas Masaryk, îşi dezvăluie semnificaţiile atunci când ne gândim la felul cum *The Spirit of Russia* a viitorului preşedinte cehoslovac – încetăţenită astfel în engleză în 1919 şi concepută iniţial ca o contextualizare a lui Dostoievski - avea să fie recuperată mai târziu în cadrul aceluiaşi canon ce include *The Russian Empire, 1801-1917*, din 1967, a celui de-al doilea Seton-Watson.

Rememorând toate acestea în epoca *Brexit*-ului, nu ne putem mulţumi cu observaţia că lăcaşul de conciliabule est-europene fondat sub zodia improvizaţiei de prietenul lui Masaryk s-a arătat a fi tot atât de longeviv şi respectabil ca focar al învăţământului şi culturii pe cât s-au dovedit de nefondate speranţele fiului său în legătură cu perpetuarea influenţei mondiale britanice în stilul paternalismului maiestuos victorian. Nu e destul nici să remarcăm că ierarhia planetară cu conducere americană impusă vertiginos în orizontul lumii bipolare, înrădăcinată pe fundalul decolonizării şi consolidată prin eşecul sistemului sovietic se pregăteşte şi ea să cedeze locul unei ordini încă neclare a multipolarităţii, şi nici măcar să contemplăm felul cum limba comună a celor doi hegemoni succesivi nord-atlantici devine tot mai problematică în calitate de simbol şi liant al identităţilor colective elaborate între graniţele lor, pe măsură ce este difuzată pretutindeni şi diseminată în profunzimile tuturor societăţilor (fiind expusă şi metisajului multicultural în spaţiile naţionale respective).

Se mai impune şi să medităm asupra faptului că înseşi tiparele demersului de cartografiere şi elucidare a universului social global în spirit comparativ, forjate în epoca evocată la început, incluzând spațiul Europei de Est ca teren privilegiat de testare a enunțurilor generalizatoare şi lucrările menționate ca repere esențiale ale exercițiului intelectual în cauză, au suferit alterări pregnante pe parcursul ultimelor decenii (fie şi după ce au dovedit o impresionantă rezistență la uzură pe întreaga perioadă a Războiului Rece). Ultima constatare ne face să ne întrebăm, însă, dacă am reuşit să depănăm într-o măsură convenabilă implicațiile româneşti ale vechii paradigme - ajunsă într-o fază de suficientă cristalizare, cum spuneam, chiar atunci când instaurarea comunismului făcea imposibilă conştientizarea şi asimilarea ei autentică pe plan local -, înainte de a ne însuşi deprinderile corespunzătoare celei în curs de constituire.

Eseurile reunite aici au ca punct de plecare un efort reînnoit de a descâlci perplexitățile memoriei colective din România de după comunism, desfăşurat prin apelul de aşezare a dialogului cu trecutul pe bazele încadrării comparative adecvate şi ale sistematizării conceptuale consecvente. Matricea de unde se desprind este o carte din 2015, cu titlul *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*. Tezele ei se regăsesc rezumate - şi cumva depăşite - în capitolul „Historical Canons and Eccentric Voices: a Typological Approach to Romanian Ideological Development”, din *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks* (2013), iar rudimentele lor pot fi întâlnite într-o mai veche antologie comentată (*Ideologii româneşti şi est-europene*, din 2008). Citate

laborios în intervențiile indicate, direcțiile şi curentele de interpretare istorică inițiate în epoca celor două generații de studioşi comparatişti amintite mai sus trebuie înțelese de această dată ca (mai ales) implicite, dar fără doar şi poate ca atotînvăluitoare.

Altminteri, prilejuite fiind de centenarul revoluției ruse din 1917, apoi - în cea mai mare parte - de cel al unirii româneşti de la 1918 (acesta din urmă venind împreună cu invitația la o reflecție mai amplă asupra înțelesurilor unui „secol de istorie"), articolele din tronsonul principal urmează îndemnul lansat mai demult, în textul intitulat „Tipare comparative" şi reținut în Addenda, de a racorda exercițiul de relectură a trecutului în cadre veşnic schimbătoare la întreprinderea de diagnosticare a prezentului. În virtutea convingerii că, în locul unde trăim, maladiile sociale cu circulație universală nu pot fi corect identificate atâta timp cât nu le sunt explicate simptomele în idiomurile culturale ale contextului, strădania de înrădăcinare armonică a preferințelor democratice afişate de societatea românească post-comunistă în țesătura simbolurilor sale istorice este tratată aici ca o precondiție pentru a aborda într-un limbaj inteligibil transformările în curs din orizontul democrației generice. Aflate în continuă schimbare, reperele favorite ale celui de-al doilea demers se cuvin invocate, desigur, cu mai puțină nostalgie decât cele care au prezidat cu precădere asupra celui dintâi.

Despre recalibrarea accentelor în jurul unei aniversări

Dacă miza îndemnului de a medita în 2017 asupra învăţămintelor lui 1917 este cea de a clarifica natura implicaţiilor ireversibile, a sedimentelor nefaste şi a reverberaţiilor funeste ale ciclului istoric încheiat în 1989-1991, atunci cu siguranţă că nu este doar un exerciţiu de pedanterie să plasăm începuturile secvenţei istorice în cauză acolo unde îşi află locul cu adevărat: în vara lui 1914, atunci când ruperea echilibrului geopolitic din epoca de aur a imperialismului a pus în mişcare dinamica radicalizării ideologice din al cărei flux - propagat în interacţiune cu faliile inegalităţilor structurale la scară mondială - s-au desprins atât derapajul leninist al revoluţiei din Rusia cât şi reacţiile fasciste faţă de exemplul contaminant al acestuia, demarate în diverse locuri. Tot astfel, în măsura în care o asemenea reflecţie nu poate evita să se raporteze cu precădere la efectele pe plan românesc şi regional ale evenimentelor petrecute acum o sută de ani, în noiembrie, nu este câtuşi de puţin un act de ritualism gratuit să amintim că expansiunea comunismului din anii 1943-1945 a avut mai puţin de-a face cu energia expansionistă intrinsecă a stalinismului decât cu nebunia atacului german asupra statului stalinist din 1941

(conjugată cu nebunia egală a atacului japonez asupra Statelor Unite din acelaşi an). E vorba despre corelații greu de ignorat într-un bilanț aniversar consacrat actului de debut al comunismului.

Aniversările - şi cu precădere cele desfăşurate în registrul doliului - au neplăcuta caracteristică de a predispune la îngustarea perspectivei, la ştergerea nuanțelor şi la obliterarea ambivalențelor. Chiar dacă nu e cazul să abandoneze accentele de doliu, aniversarea românească a revoluției bolşevice le poate evita fără mari eforturi pe cele de litanie. Prin urmare, ea poate oferi o ocazie de lărgire a perspectivei în jurul evenimentului rememorat - în maniera sugerată mai sus -, un punct de observație privilegiat pentru a desluşi nuanțe şi un stimulent pentru efortul de a degaja ambivalențele factorilor dominanți ai ordinii sociale globale.

1917 a deschis o eră a extremismului. Însă deciziile politice înlănțuite după tiparul dominoului din 1914, responsabile în cea mai mare măsură pentru declanşarea dezastrului - compromițând astfel şansa democratizării line a simbiozei burghez-aristocrate de la începutul veacului XX -, au fost luate în ambianța arhaismului politic al cancelariilor imperiale central-est europene (ale Austro-Ungariei, Germaniei şi Rusiei, după ordinea intrării în scenă). Extremismul s-a născut deci din matricea inerției, şi nu doar a celei specific ruseşti. Ulterior, cel de tip comunist s-a metamorfozat el însuşi într-o nouă maşinărie de perpetuare a inerției (sau de promovare a compromisului împins până la contradicție, de factură chineză). Atunci când îl privim în ansamblu, amintirea deceniilor sale de paralizie şi marasm este mult mai puternică decât cea a

entuziasmului dogmatic şi sângeros de început, iar moştenirile sale cele mai vizibile - cel puţin în părţile europene - sunt accentuarea decalajelor de dezvoltare, încâlcirea relaţiilor sociale şi pervertirea corespunzătoare a mentalităţilor. Lucrul e valabil până într-atât încât, odată cu trecerea timpului, a stărui prea mult asupra etapei revoluţionare a experimentului comunist - fie şi din respect pentru victimele ei - riscă să arate ca o încercare de a imprima o distincţie retro unui peisaj dezolant. Dar, dacă inerţia şi subdezvoltarea sunt atributele definitorii ale fenomenului inaugurat prin asaltul asupra Palatului de Iarnă din Petrograd, nu e mai puţin adevărat că trăsăturile lor specifice se estompează, treptat, în peisajul nenumăratelor versiuni de eşec modernizator înlănţuite pe durata lungă a istoriei, aşa cum e el reconstituit din unghiul urgenţelor şi preocupărilor contemporane - şi pe baza unei tot mai consistente acumulări a cunoaşterii comparative - în intervenţii de felul celei a lui Daron Acemoglu şi James Robinson din *Why Nations Fail*.

Capacitatea marxismului de a dezmorţi conştiinţa cercurilor liberale şi conservatoare în legătură cu problematica socială a fost dovedită - inclusiv în România - înaintea lui 1917, iar după acel moment unda de şoc a revoluţiei periferice a putut fi încorporată în acţiunea de articulare viabilă a statului bunăstării în diferite grade, în diverse locuri din afara spaţiului sovietic, şi apoi din afara extensiunii sale comuniste (cu cel mai mare succes în Occidentul extrem). Sub regimurile de inspiraţie sovietică, în schimb, legitimarea leninistă a revoluţiei întreprinse prin comprimarea etapelor, sub egida elitelor iniţiate şi în conformitate cu prezumţia de

universalizare necesară a procesului astfel declanşat a constituit un cadru aparte de manifestare pentru ambivalența constitutivă a viziunii lui Marx. Balanța s-a înclinat aici în favoarea germenelui totalitar al acesteia - deprecierea legalismului liberal ca ideologie de clasă burgheză în numele eliberării autentice prin dezalienare progresivă şi dialectică - şi în defavoarea multiplelor sale valențe emancipatoare (ba chiar în paguba virtuților sale analitice). E greu de contestat că cea mai importantă provocare intelectuală a rememorării lui noiembrie 1917 va rămâne întotdeauna cea de regândire în orizonturi veşnic schimbătoare a încrucişării de sensuri şi mesaje astfel pusă la încercare.

Conştiința publică a fiecărui loc înfățişează predilecții şi tipare ale raportării la reperele istoriei universale mai mult sau mai puțin diferite de cele ale speciilor de discurs cu audiență maximă în aceeaşi epocă, la scara întregii lumi. La vremea când reflectăm asupra unui secol de la revoluția bolşevică din perspectivă românească, imaginea cu cea mai largă circulație globală a traumei comuniste româneşti, vehiculată în limbajul sobru al studiilor comparative, este cea referitoare la căderea lui Ceauşescu din cartea *Homo Deus* a lui Yuval Noah Harari (pp. 155-160 în ediția Vintage). În ce mă priveşte, îmi e greu să evit concluzia unei dezirabile recalibrări a memoriei noastre colective în rezonanță cu accentele acestei specii de raportare la marcajele simbolice ale istoriei mondiale.

Timpul, noiembrie-decembrie 2017

Principiile wilsoniene în lumina unui secol de evaluări

Printre lucrurile afectate de transformări succesive pe parcursul veacului scurs de la formarea statului național român, niciunul nu pare mai potrivit pentru a fi aşezat în centrul unei retrospective decât însăşi perspectiva dominantă pe plan internațional asupra formei politice generice a statului național.

Epoca de după 1918 a debutat în cheie wilsoniană, sub semnul convingerii că, acolo unde este posibilă, reconstrucția granițelor în conformitate cu liniile despărțitoare dintre națiuni nu poate fi decât o virtute a constituționalismului liberal şi o parte constitutivă a democratizării. Chiar dacă procesul a continuat cam în aceeaşi manieră până după cel de-al Doilea Război Mondial, cu o nouă repriză de mare intensitate în epoca decolonizării, evaluarea sa după criterii liberal-democrate a înregistrat o altă curbă de evoluție. După ce prezumția armonizării neproblematice dintre liberalism - acționând ca set de principii şi valori elementare asumate cvasiconsensual de curentele politicii moderne - şi naționalism - înțeles ca deziderat fundamental de autodeterminare a grupărilor înzestrate, prin raportare la realități veşnic discutabile, cu o conştiință de sine corespunzătoare - se perpetuase fără a întâmpina

exigențele unei critici sistematice din vremea lui Mazzini până în cea a preşedintelui Wilson, o nouă viziune întemeiată pe ideea incompatibilității de esență dintre filozofia liberală şi cea națională a prins contur în primii ani postbelici. Formulată atât cu accentele de stânga ale lui Karl Popper, cât şi cu cele de dreapta ale lui Ludvig von Mises sau Friedrich Hayek, ea s-a perpetuat la rândul său, în cercurile academice occidentale şi occidentalizate şi în ariile lor de influență publică, până către anii de sfârşit ai Războiului Rece.

Chiar dacă a fost forjată cu precădere sub impactul dinamicii naționaliste a dreptei interbelice, a instrumentalizării valorilor naționale în zonele comuniste şi a derivelor politicii desfăşurate prin invocarea principiului național în Lumea a Treia, noua ortodoxie savantă a considerat că viermele extremismului este cuprins în fructul revendicărilor de autodeterminare colectivă într-o formă atât de acută încât să facă dezirabilă - şi să consacre ca rezonabilă - eliminarea noțiunii de stat național dintre principiile de structurare a vieții democratice, cu implicația că dimensiunea națională a politicii moderne nu poate fi decât acceptată ca un rău necesar, un fapt conjunctural şi o tehnică de ajustare a aceloraşi principii la realități schimbătoare. În plus, discursul despre virtuțile indubitabile ale solidarității de natură eminamente civică, ale asimilaționismului de tip *melting pot* şi ale administrării diferențelor culturale de formulă *benign neglect* ca dispozitive adecvate pentru contracararea cercului vicios al politicii etno-naționaliste a primit un sprijin substanțial din partea analizei istorico-sociologice deconstrucționiste a identității naționale

în termeni generali, precum şi a întrupărilor sale particulare. Dezvăluită a fi incoerentă din punct de vedere al pretențiilor de fundamentare abstractă, teoria statului național şi derivatele sale radicale au fost prezentate şi ca retorici consonante cu caracteristicile vârstelor intermediare ale modernizării, sortite să decadă în etapele ei avansate.

Prima parte a postcomunismului a cunoscut dubii recurente, deopotrivă locale şi de circulație mondială, în legătură cu definirea constituțională a statelor reconstruite prin opoziție față de trecutul comunist în calitate de state naționale (indiferent dacă ea a fost asumată mai apăsat sau mai evaziv). Fără îndoială că supraviețuirea globală a ortodoxiei ştiințifice şi liberal-democrate descrise anterior a contribuit la aceasta, la fel ca şi nevoia de recuperare şi înrădăcinare a aceleiaşi înțelepciuni în țările regiunii. Am celebra centenarul Marii Uniri cu sentimentul adânc al juxtapunerii dizarmonice dintre crezuri conflictuale dacă filozofia respectivă ar mai ocupa şi astăzi aceeaşi poziție dominantă ca până mai ieri.

Comemorarea lui 1918 are loc însă sub zodia unor substanțiale deplasări de accent în sfera reflecției despre definirea democratică a legăturii dintre politică şi faptul național, ale căror acumulări, desfăşurate cam pe durata ultimelor trei decenii, au dislocat din postura de zdrobitoare întâietate deținută o vreme în domeniu perspectiva construită cândva ca antidot al naivității naționaliste de secol XIX şi al degenerării sale din perioada marilor confruntări dintre extremisme, de la mijlocul secolului XX. Accentuarea diverselor specii de politică a identităților, în interpenetrare cu conflictul

politic articulat în jurul diferenţierilor sociale, al clivajelor profesionale şi al altor forme de delimitare şi reprezentare a intereselor, s-a tradus printr-o relansare a identităţii naţionale ca referinţă bine întemeiată şi semnificativă a democraţiei liberale, dar şi printr-o reconsiderare a zelului deconstrucţionist având ca obiect natura şi dinamica sa de evoluţie istorică. Consacrat ca axă centrală a demersurilor menite să elaboreze structuri legislative şi instituţionale potrivite pentru administrarea multiculturalismului, naţionalismul liberal promovat de Mazzini şi Wilson în condiţiile unei percepţii incomplete a complicaţiilor sale teoretice şi practice a fost revigorat pe baza examinării critice consecvente. În orizontul viziunii astfel cristalizate, definiţia naţională a entităţilor politice se impune asemeni unei opţiuni legitime, de acelaşi ordin ca şi altele posibile, cu corolarul că pot exista multiple topografii ale relaţiei dintre organizarea de ansamblu a entităţilor în cauză ca state naţionale şi instituţionalizarea permanentă a dispozitivelor pentru recunoaşterea şi protecţia diversităţii culturale.

Timpul, ianuarie 2018

Politica memoriei între stânga și dreapta

Se știe că trecutul poate furniza vectori de orientare pentru prezent doar atunci când este interogat în lumina întrebărilor acute ale prezentului, dar nu şi din unghiul prejudecăților şi al reflexelor sale de gândire. Observația se verifică foarte bine în orizontul României de după comunism. Pe cât a fost de stăruitor efortul ei de a-şi căuta repere în tabloul formelor sociale şi în peisajul culturii naționale a epocii anterioare experimentului demarat în 1944-1948, pe atât a fost de dificil de construit în acest fel o ierarhie simbolică aptă să ne servească în mod autentic nevoia de orientare, eliberându-ne, adică, de erorile de perspectivă în loc să le consolideze. Confuzia persistă, şi cu siguranță că invitația la reflecție mai adâncită asupra subiectului prilejuită de anul Centenarului nu poate fi decât o ocazie specială pentru a o contracara.

Puțină lume se îndoieşte că procesul de autodefinire permanentă - şi de cristalizare prin raportare critică reciprocă - a stângii şi a dreptei de la noi este inseparabil de demersul inserării retrospective al fiecăreia din cele două curente în contextul precomunist. Întreprinderea menționată este însă afectată în mod persistent de faptul că ecranul despărțitor al interludiului de autoritarism

traumatic poartă el însuşi o etichetă direct implicată în chestiune (aceea a stângii, fireşte). Rezultă de aici tentaţia la fel de persistentă de a căuta puncte de sprijin pentru tratamentul traumei în sfera vechilor voci, gesturi şi simboluri ale dreptei. E greu să ne dezbărăm de o asemenea înclinaţie, cu toate că indiciile erorii de perspectivă abundă, şi ar trebui să devină tot mai vizibile cu trecerea timpului.

Suferim de pe urma etatismului, veşnic întreţinut de presiunile înapoierii şi acţionând întotdeauna ca mediu propice al corupţiei, precum şi ca factor de favorizare a devierilor de la procedurile democratice. Întruchipările de dată recentă ale interpenetrării perverse dintre politică şi economie poartă, în mod inevitabil, însemnele matricei comuniste din care s-au desprins, de unde reflexul de a le căuta surse şi antecedente în repertoriul politicii şi al ideilor de stânga din toate timpurile şi locurile, tratând avatarurile lor locale ca participante la un sindrom de extensiune globală. Dar presiunile invocate s-au corelat cu dinamica ideologică a diverselor contexte istorice şi naţionale în maniere variabile (cu determinări suplimentare generate de influenţele geopolitice). În România de dinaintea comunismului, corelaţiile nefaste s-au desfăşurat sub egida dreptei, gravitând în jurul fenomenului de basculare a liberalismului spre aceeaşi zonă a spectrului ideologic. Falsificările edulcorate cu legitimare de dreapta ale parlamentarismului au fost însoţite de supralicitări autoritare aparţinând tot familiei politice respective, iar încercările de a rupe cercul vicios au luat forma pledoariilor cu inspiraţie de stânga.

E de înţeles că asociem cu noţiunea de stânga tendinţa celui mai puternic partid al eşichierului de

a acapara statul în mod insidios. E contraproductiv să uităm însă că, până la supralicitarea carlistă - încadrată de altele, înrudite dar mai radicale -, românii cultivați şi informați puneau semnul de egalitate între tendința în cauză şi exigențele de ordine, disciplină națională şi dezvoltare controlată promovate, cu o inconfundabilă rezonanță de dreapta, de partidul aflat sub conducerea Brătienilor (chiar dacă mulți dintre ei considerau că vicisitudinile situației internaționale impuneau ca numitele exigențe să fie acceptate cu stoicism, chiar împreună cu derapajele nutrite de ele). Odată ce acceptăm că nu ne mai aflăm sub imperiul aceloraşi vicisitudini, şi mai credem, în plus, şi că simbolurile dominante într-un mediu social îi influențează cumva evoluția, se cuvine să nu ne mai aşezăm în răspărul percepției atât de răspândite a oamenilor de dinaintea comunismului şi să nu mai subscriem unei ierarhii a simbolurilor istorice situată în contradicție cu ierarhia preferințelor şi a valorilor din ziua de azi.

Cu siguranță că armonizarea dintre preferințe şi simboluri nu poate fi decât o operațiune complicată şi de durată. Ea nu poate fi obținută prin intervenția vreunei comisii însărcinate cu condamnarea extremismelor de stânga sau de dreapta, şi nici nu îşi poate găsi rezoluția prin interdicții legate de afişarea unor busturi sau de botezarea unor străzi. Continuitatea armonioasă cu trecutul sub zodia valorilor prezente reclamă disocieri subtile în spațiul moderației şi deplasări de accent delicate cu referire la felul de a evalua atitudinile şi rostirile identificate în apropierea axei mediane a politicii şi culturii precomuniste. Îmi e greu să identific atitudini din trecut mai potrivite ca astfel de referințe

armonizatoare decât cele implicate în revendicările de consecvență a liberalismului local cu principiile sale generice şi de deschidere treptată a sa către dezideratele de protecție socială. Dar, aşa cum spuneam, e vorba despre obiective ce exclud soluțiile tranşante şi pripite.

Timpul, februarie 2018

Elitele şi masele: o reconsiderare din unghiul Centenarului

Printre detaliile anecdotice savurate meditativ de personajul principal, Hans Castrop, din romanul *Muntele vrăjit* al lui Thomas Mann, se numără şi faptul că, în restaurantul sanatoriului de la Davos, unde zăboveşte sub pretextul unei afecțiuni pulmonare în ultimii ani de dinaintea Primului Război Mondial, reprezentanții fiecărei națiuni europene sunt grupați în jurul unei singure mese. Cu o excepție: alături de masa „ruşilor bine” există şi o alta, a celor de rând. O asemenea deviere de la tiparele continentale ale mondenității, în curs de elaborare pe fundalul democratizării lente, dar indubitabile, a regimurilor politice organizate în formatul constituționalismului liberal era motivată, desigur, de distanțele mai mari dintre categoriile sociale din cadrul înapoiatului şi cvasiautocraticului imperiu răsăritean, dar şi de fractura dintre cultura occidentală a celor de sus şi reflexele culturale mai puțin afectate de contactul cu Occidentul ale straturilor mijlocii.

Scriitorul german participa la analiza de factură tocquevilliană a democratizării definite ca proces de „egalizare a condițiilor”, şi nu doar ca dezvoltare a unui ansamblu de proceduri capabile să dea glas

suveranității populare prin dispozitive de reprezentare. Însuşindu-şi aceeaşi accepțiune lărgită a noțiunii de democratizare, teoria modernizării din secolul XX a consacrat şi ideea că starea de democrație înțeleasă ca atenuare a distanțelor şi estompare a diferențelor poate progresa - la fel ca şi nivelurile de urbanizare, industrializare, raționalizare şi secularizare înregistrate în interiorul unui corp social - şi în conjuncție cu eclipsa, degenerarea sau falsificarea democrației procedurale. Totalitarismele şi alte experimente autoritare cu origini revoluționare au contribuit în modul cel mai autentic la fenomenul repertoriat ca atare, deopotrivă în etapele lor de purism ideologic şi în fazele lor de regres, pragmatism tulbure şi degringoladă. Acțiunea lor a avut, deci, rezultate similare celor produse de comercializarea progresivă a tuturor segmentelor vieții sociale din acele părți ale lumii unde preceptele democratice formale s-au bucurat de o soartă mai bună.

Imaginea sciziunii de o profunzime aparte dintre elite şi mase din Rusia de dinaintea comunismului, reflectată în romanul citat, a fost consacrată ca paradigmatică pentru o stare a societății aptă să dea naştere unor convulsii revoluționare de uriaşă magnitudine (şi, deci, unor transformări omogenizatoare nu mai puțin eficiente). Ideologia culpabilității profesată de intelectualii populişti, animați de dragoste pentru popor dar incapabili să se perceapă ca făcând parte din el, este doar expresia cea mai pregnantă şi mai des invocată a realităților menționate, după cum postura elitismului revoluționar adoptată de teoria marxistă în forma sa leninistă nu trebuie considerată - împreună cu toate consecințele sale - decât ca una dintre manifestările unui sindrom

plurivalent (şi ca o dovadă că, în mediul înapoierii, noile elite contestatare au tendința de a repeta, cu diferențe specifice, comportamentul vechilor grupări privilegiate cu rădăcini tradiționale).

Nu putem decât să reflectăm cu amărăciune că Thomas Mann nu a găsit potrivit să aloce spații, în restaurantul său exemplar, micilor națiuni situate în vecinătatea Rusiei, spre vest. Fără îndoială că i-a privit pe ruşi ca reprezentativi pentru întreaga regiune de la est de lumea germană, dar avem toate motivele să credem că, dacă ar fi fost mai scrupulos, el ar fi prevăzut tot câte două mese, şi separate pe aceleaşi temeiuri, pentru fiecare grup național din categoria respectivă. Presupunerea nu poate fi decât întărită dacă ne aducem aminte despre felul cum istoricul britanic Hugh Seton-Watson observa, în anii 1940, că în nicio țară din zonă, cu excepția Rusiei, falia dintre păturile occidentalizate - oricât de superficial şi distorsionant - şi popor nu era mai adâncă decât în România. Sau dacă ne gândim, altminteri, la felul cum politologul Ghiță Ionescu stăruia tot asupra cazului românesc, în anii 1960, pentru a sublinia progresul realizat de politica agrariană interbelică din Europa de Est față de populismul rus prerevoluționar, în sensul unei evoluții de la retorica paternalistă desfăşurată în numele poporului la discursul adresat chiar electoratului țărănesc, tratat ca un actor social pe cale de conştientizare şi maturizare (un progres relativ, anevoios şi grăitor pentru inerția structurilor implicate).

Lăsând la o parte inadecvarea ei la peisajul schimbării sociale din ultimele decenii, nostalgia generalizată de după 1989 față de elitele dislocate,

decimate şi dizolvate în creuzetul comunist nu s-a armonizat niciodată cu opiniile critice, de tipul celor amintite mai sus, formulate în legătură cu ele (cu precădere din afara contextului). Pe lângă numita înclinație de a accentua marcajele simbolice cu origini premoderne ale distanței dintre clase multă vreme după ce modernitatea le erodase considerabil în alte locuri, categoriile atât de năpăstuite sub comunism au mai înfățişat şi năravul de a exploata spre folosul lor exclusiv - şi spre dauna maselor atât de hulite în orizontul căutărilor postcomuniste - mai întâi împrejurările stăpânirii imperiale străine şi ale dependenței economice, apoi ambivalenta configurație a modernizării accelerate cristalizată ca remediu al relelor străvechi. Vom continua, desigur, să le rememorăm nostalgic, în starea de dezarticulare socială sub imperiul căreia trăim. Dar poate că articularea unui mod de a vorbi despre ele cu luciditate critică este o precondiție pentru formarea unor noi elite veritabile, în vremuri bântuite de spectrul masificării.

Timpul, martie 2018

Femeia-ministru: o retrospectivă cu înţelesuri adiacente

În aprilie 1924, social-democrata daneză Nina Henriette Wendeline Bang (1866-1928), istoric de formație, cu diplome universitare în domeniu obținute în 1894 şi 1895, autoare a unor contribuții despre problema comerțului nord-european din secolul al XVI-lea şi văduvă a unui bărbat din aceeaşi branşă, devenea prima femeie împuternicită cu o funcție ministerială din lume, preluând departamentul Educației în guvernul socialist condus de Thorvald Stauning. Evenimentul avea loc la 21 de ani după ce se alăturase partidului local de doctrină marxistă şi la 9 ani după ce țara sa acordase femeilor dreptul de a alege şi de a fi alese la nivel central, prin constituția din 1915 (aplicând însă prevederea constituțională abia după război, în 1918, cu întârziere față de vecinii săi scandinavi Finlanda - în calitate de mare ducat autonom al imperiului rusesc - şi Norvegia, unde procesele electorale cu participare feminină la scară națională fuseseră inaugurate în 1907, respectiv 1913).

Bang avea să demisioneze în 1926, iar fenomenul internațional al femeii-ministru urma să înregistreze veritabilul său debut de răsunet în 1929, când Margaret Bondfield ajungea în fruntea departamentului Muncii din Marea Britanie în cel

de-al doilea cabinet condus de laburistul Ramsay MacDonald. Sufragiul feminin şi-a început adevărata carieră mondială mai devreme, fiind legiferat de guvernul provizoriu al Rusiei revoluționare în martie 1917, spre beneficiul alegerilor pentru adunarea constituantă din noiembrie, organizate sub control leninist. Statul sovietic a legalizat şi avortul, pentru prima oară în lume, în 1920, pe fundalul unei ample campanii declanşate împotriva prostituției (într-o țară unde, până atunci, existase obiceiul ca bordelurile să fie inaugurate în prezența unui ofițer al poliției şi a unui preot ortodox). Acestea se petreceau la vremea când cultura bolşevică arbora postura frondei antifilistine cu accente avangardiste nutrită îndelung de spiritul clandestinității şi cu ceva timp înainte ca regimurile comuniste să se înveşmânteze în austeritate pudibondă - tolerând însă comerțul cu sex subteran, la fel ca şi corupția difuză -, să prigonească întreruperile de sarcină şi mijloacele anticoncepționale pe altarul politicii de sporire a natalității (linie urmată în URSS între 1936 şi 1955), să încetățenească dinasticismul republican ca factor de stabilitate şi să aşeze pe umerii femeilor responsabilități de serviciu tot mai robuste alături de cele ale gospodăriei sub zodia penuriei.

Numirea Vioricăi Dăncilă ca prim-ministru a readus foarte puțin în memoria colectivă figura celei dintâi românce ajunsă membră a unui guvern. E vorba despre Florica Bagdasar (1901-1978), medic specialist în neuropsihiatrie infantilă, chemată de Petru Groza să ocupe funcția de ministru al Sănătății în septembrie 1946 - la moartea soțului său, neurochirurgul Dumitru Bagdasar, deținătorul anterior al aceleiaşi poziții -, pentru a fi apoi

revocată în 1948 şi supusă unei serii de persecuţii până în 1956. Desigur, era alegerilor cu participarea femeilor a început la noi tot în 1946, după experimentele neconcludente în domeniu ale regimului carlist.

Nici decalajul subliniat dintre Danemarca şi România, nici palierul ales pentru comparaţie nu înseamnă mare lucru, dacă ne gândim, altminteri, la felul cum Angus Deaton, economist premiat cu Nobel în 2015, argumentează că diferenţele de calitate a vieţii pe parcursul câtorva secole au făcut ca danezele să aibă în medie, în ziua de azi, cu 23 de centimetri mai mult în înălţime decât locuitoarele Guatemalei. Românii din epoca legendarelor anchete sociologice în mediul rural erau preocupaţi mai degrabă de comparaţii la acest nivel dintre starea populaţiei feminine locale şi cea din alte ţări, aşa cum depune mărturie, spre exemplu, un reportaj despre Statele Unite publicat atunci într-o revistă a Societăţii Inginerilor Agronomi, unde se relatează cu înfiorare meditativă că muncitoarele de la uzinele Ford obişnuiesc să poarte ciorapi de mătase şi pantofi cu toc, să meargă regulat la coafor şi chiar să frecventeze ocazional spectacole de teatru pe Broadway (minuni revelate împreună cu detaliile tehnice ale lui *Empire State Building* şi cu facilităţile paradisului educaţional de la Universitatea Columbia).

Sărăcia relativă globală şi decalajele măsurabile cantitativ dintre naţiuni n-au încetat să crească de la începuturile democraţiei cu implicare nemijlocită a femeilor până astăzi, dar se găsesc destui înclinaţi să reflecteze că ciorapii de mătase şi pantofii cu toc au ajuns să fie lucruri mai puţin emblematice pentru America decât pentru locurile unde vârtejul

modernizării nu s-a rostogolit cu atâta repeziciune. Poate că antecesorii noştri din anii interbelici au fost naivi atunci când au crezut că tocmai asemenea forme de exprimare a feminităţii în rândurile claselor de jos pot fi privite ca un indicator al bunăstării şi o manifestare pozitivă a dezvoltării structurale. Prin contrast, însă - şi judecând după exemplul românesc -, s-ar zice că dezamăgirea faţă de rezultatele participării femeilor la echipe guvernamentale tinde să aibă cote mai înalte în contextele marcate de binecunoscute handicapuri şi tare periferice. De această dată avem de-a face cu o ipoteză mai uşor de verificat prin mijloace statistice. În orice caz, ambele categorii de realităţi ne îndeamnă să revenim, dintr-o perspectivă aparte, la veşnica problemă a raportului dintre întrupările particulare ale curentelor de schimbare planetare şi ambivalenţele lor generice.

Timpul, aprilie 2018

Când mămăliga explodează, sau corectitudinea politică şi demersul nuanţării

Se întâmplă că nu am dat atenție, la vremea lui, unuia dintre scandalurile publice produse de reverberațiile culturii fasciste după comunism din orbita căruia au rămas, pentru posteritate, documente din cele mai tulburătoare. Anume, cel izbucnit în urma aniversărilor de 90 şi 92 de ani ale părintelui Iustin Pârvu de la mânăstirea Petru Vodă din județul Neamț, celebrate în februarie 2009, respectiv februarie 2011, inclusiv prin cântece legionare rostite de maicile aşezământului înființat, în 1991, la îndemnul aceleiaşi figuri legendare a vieții monahale (dispărută în 2013, atunci când fostul stareț a fost condus pe ultimul drum de o mulțime numărând 10.000 de persoane, potrivit relatărilor din presă). Am nimerit mai târziu, şi din întâmplare, peste înregistrările video de pe *YouTube* înfățişând cântările măicuțelor, devenind chiar un spectator pasionat al lor înainte de a mă lămuri în legătură cu cât sunt de faimoase şi câte controverse au iscat. Pornind de la ele am făcut dese incursiuni printre celelalte postări conținând piese din repertoriul Gărzii de Fier interbelice disponibile pe acelaşi site.

Fascinația morbidă este o înclinație prea răspândită pentru a avea nevoie de explicații

suplimentare, şi nu de dragul justificărilor oţioase zăbovesc acum asupra slăbiciunii mărturisite, în continuarea unui articol publicat în această serie - intitulat „Politica memoriei între stânga şi dreapta” - unde spuneam că nevoia ajustării progresive a memoriei colective în spiritul armonizării ei cu preferinţele şi valorile prezente ar trebui să se traducă prin revalorificarea atent ponderată a vocilor şi simbolurilor provenite din porţiunea de stânga a culturii de dinaintea comunismului (împotriva reflexului adânc înrădăcinat de valorificare a dreptei prin opoziţie cu comunismul). Motivaţia apologiei de faţă în favoarea raportării la simbolurile dreptei radicale autohtone sub semnul unei combinaţii de spirit critic şi înţelegere empatică face corp comun tocmai cu argumentaţia amintită, ea însăşi indisociabilă de pledoaria pentru disocieri empatice înrudite având funcţia de a separa, bunăoară, valenţele emancipatoare ale marxismului de corelaţiile sale filozofice din spaţiul de origine al politicii totalitare.

Rezonanţele sinistre ale noţiunii de corectitudine politică s-au disipat considerabil în ultima vreme, şi puţină lume se mai îndoieşte astăzi că ea nu face decât să exprime cerinţa unei atitudini de consecvenţă rezonabilă practicată pe făgaşul diseminării populare a teoriei politice democratice, pernicioasă doar atunci când se propagă sub chipul dogmatismului insensibil la nuanţe. Consecvenţa democratică exprimată prin condamnarea manifestărilor istorice ale extremismului riscă să îşi rateze şi ea ţinta în absenţa nuanţării.

E greu de stabilit când s-a încetăţenit expresia „mămăliga nu explodează” ca o descriere a resemnării româneşti în faţa nedreptăţii permanentizate împletite

cu disfuncții banalizate şi ineficiență patentă. Cu siguranță că este folosită cel mai adesea pentru a evoca pasivitatea socială din timpul comunismului, mai rar cu referire la atrofia acțiunii sociale energice şi organizate din deceniile de după. Fără îndoială că, oricât adevăr ar exprima respectiva butadă, mămăliga complicităților insidioase stabilite între români a mai explodat ici şi colo, cu intensități variabile, pe parcursul celor două perioade. Atunci când este contemplată în lumina aceleiaşi succinte şi penetrante descrieri metaforice a caracterului național, secvența precomunistă a istoriei naționale ne dezvăluie şi ea câteva izbucniri de magnitudine ale nemulțumirilor adânc mocnite față de tipare structurale cu tendința de perpetuare sub diferite forme, în ambianța celor mai diverse regimuri. Mişcarea cu participare preponderentă a tinerilor, menită să transpună sentimentul de exasperare într-o revoluție regeneratoare sub auspiciile valorilor de dreapta, a fost cea mai de răsunet explozie a mămăligii româneşti de până la 1944. Îi putem concede această calitate fără a-i împărtăşi principiile doctrinare şi obiectivele. După cum putem localiza în spațiul unei asemenea caracterizări istorice sursele nelămuritei, dar persistentei reacții de simpatie încercată de unii dintre noi atunci când se confruntă cu vestigiile ei, muzicale sau de altă natură.

Un pamflet de stânga scris la sfârşitul anului 1937 profetiza în spirit orwellian transformarea preconizatei revoluții legionare - atunci cu perspective de reuşită realiste - în birocratism corupt potențat, precum şi degenerarea apelului ei pentru distrugere regeneratoare în autoritarism osificat şi steril. Aşteptările în cauză nu s-au îndeplinit, iar

radicalismul fascist a rămas la noi o forță minoritară, surclasat cu mult ca pondere politică de diferitele semifascisme cu alură mai bătrânicios-burgheză, promovând mesaje mai moderate dar acționând de la bun început din interiorul cercului vicios al semiparlamentarismului şi democrației de fațadă (şi participând la Holocaust pe această bază). Neavând ocazia de a se integra fără stridențe în acelaşi peisaj, revoluția arhanghelească şi-a conservat în posteritate rezonanța de strigăt convulsiv după dreptate. Măicuțele de la Petru Vodă - ajunse pe *YouTube* dintr-o indiscreție, şi nu în virtutea vreunei campanii de propagandă - au fost înregistrate atunci când rememorează cel mai de seamă angajament din tinerețea unui maestru venerat, transmițând astfel ecourile unei zvârcoliri ale universalei năzuințe spre mai bine. Mă gândesc că e în spiritul corectitudinii politice elementare să înțelegem astfel semnificația gestului lor devenit celebru.

Timpul, iunie 2018

„Ciuma roşie” în lumina „neoiobăgiei”: o conexiune antiritualică ?

Angajându-mă nu demult într-o mică discuție pe parcursul participării la un eveniment protestatar din seria #rezist, desfăşurat în Piața Victoriei, m-am văzut nevoit să meditez încă o dată asupra faptului dezesperant că, în locuri unde un partid cu definiție de stânga este perceput de atâta amar de vreme ca o forță capabilă să facă şi să desfacă totul, o mulțime de manifestări cu ambiții de orientare ideologică sunt împinse, prin acțiunea unor tipare înrădăcinate, spre postura stânjenitoare de a-şi asuma o identitate contestatară sub egida stângii prin raportare la o nebuloasă linie dominantă de dreapta. Tristă situație confuză, cu aspect de cerc vicios învârtindu-se obosit, dar fără putință de oprire.

Cu siguranță că nu puțini sunt cei puşi în încurcătură de gândul că vetusta lozincă „Ciuma roşie” este scandată ca indisociabilă de expresiile nemulțumirii generalizate la adresa corupției difuze şi paralizante. După cum tot foarte numeroşi trebuie să fie şi cei convinşi că demersul asanării menit să depăşească sindromul având ca cea mai recentă figură emblematică pe liderul PSD Liviu Dragnea se cuvine însoțit de consolidarea democrației participative, de clarificarea instituțiilor de protecție socială, de administrarea înțeleaptă a multiculturalismului

în ascensiune şi de încetățenirea reflexelor elementare ale corectitudinii politice (toate acestea fiind deziderate cu o rezonabilă tentă de culoare roşie). Mi-e teamă, altminteri, că nu sunt la fel de mulți cei înclinați să identifice fenomenul de adeziune instinctivă față de ideile şi simbolurile cu coloratură de dreapta - în legătură cu efortul de gestionare a memoriei comunismului şi pe fundalul topografiei politice create de dispariția sa, dar în contradicție crescândă cu dezideratele sus-amintite - ca diseminat cam în toate segmentele societății, într-o manieră asemănătoare cu proliferarea practicilor şi formelor instituționale tot mai discreditate.

Opoziția dintre arhitecturile sociale articulate astfel încât îmbogățirea unora să aducă beneficii pentru toți şi cele forjate în aşa fel încât cei puternici să nu-şi poată extinde câştigurile decât cu prețul de a-şi sărăci concetățenii mai slabi s-a impus de mult ca un loc comun al ştiinței sociale comparative. De-a lungul timpului, ea a fost adesea tradusă din limbaje ezoterice în expresii cursive şi penetrante, capabile să obțină o audiență largă şi să se imprime în memoria unui public numeros. Poate că cea mai populară formulare de dată recentă a înțelepciunii respective a fost dată de Daron Acemoglu şi James Robinson în cartea *De ce eşuează națiunile*, unde se vorbeşte despre corelații perverse dintre structuri politice şi aşezăminte economice în virtutea cărora cei ce conviețuiesc în interiorul multor societăți naționale sunt integrați în procese de reproducere a unor raporturi de putere cu efecte adverse cronice față de majoritatea participanților şi cu consecințe nefaste permanentizate față de întregul social. Se insistă acolo asupra statelor transformate în

mijloace de realocare a veniturilor în folosul celor puțini, sub pretextul utilizării lor ca instrumente ale dezvoltării de ansamblu, fără a fi omisă dimensiunea internațională a diverselor eşecuri locale (rețelele imperialismului global şi ale relațiilor de dominație postimperiale fiind descrise ca parte integrantă a relelor alcătuiri la nivel național).

Dacă astfel de realități sunt respinse de protestatarii de azi sub eticheta „Ciumei roşii”, atunci nu ar trebui să treacă drept nesemnificativ faptul că cele mai bune aproximări româneşti ale aceluiaşi tip de analiză a autoritarismului edulcorat, construite în contextul anterior comunismului dar apte să fie invocate ca grile de lectură pentru handicapurile României de după comunism, aparțin - în mod cu totul explicabil, aşa cum s-a mai spus şi alte dăți - unor oameni de stânga de la acea vreme. Considerațiile socialistului Constantin Dobrogeanu-Gherea despre felul cum funcționează „țara reală” îndărătul ansamblului de reguli şi instituții constituind „țara legală” au fost emise pentru a zugrăvi distorsiunile capitalismului incipient în armătura codurilor de legi cu caracter napoleonian, într-un mediu dominat de economia agrară, de unde apelul la noțiunea de „neoiobăgie” pentru a defini numitorul comun al neajunsurilor catalogate. Diagnosticul servituților perpetuate insidios în baza unei combinații de formalism legitimator şi complicități învăluitoare poate fi însă lesne adaptat în condiții schimbătoare.

Arcul peste timp ce uneşte vechea gândire socialistă - cristalizată în circumstanțe caracterizate de traducerea inerției moştenite de la lumea premodernă în limbaje ale dreptei cu rezonanță în

spațiul modernității - şi protestul actual nevoit să se raporteze veşnic la consecințele comunismului poate fi lesne trasat în lumina unei gândiri liberale eliberate de constrângerile ritualice impuse în circumstanțele de după comunism, vindecată de antistângism fără a abandona atitudinea circumspectă față de supralicitările de stânga. Nu cumva este vorba despre o formă de gândire latent majoritară, dar nearticulată în mod clar ca atare tocmai din cauza ritualismului menționat?

Timpul, iulie 2018

Renaşterea religioasă
şi virtuţile înapoierii

Din 1981 încoace, seria de cercetări sociologice cu o uriaşă bază cantitativă întreprinse pe aproape întreg cuprinsul lumii sub eticheta *World Values Survey* a nutrit, treptat, o nouă specie de teorie a modernizării, recognoscibilă - dar şi adesea nedumeritoare - pentru cei cât de cât versaţi în a inventaria şcolile şi curentele domeniului prin nota sa dominantă de optimism.

Începând prin a reitera teza deja venerabilă a pluralităţii traiectoriilor urmate de naţiuni şi regiuni ale globului pe parcursul transformărilor de durată lungă, ea se preocupă cu predilecţie de problema caracterului fluctuant şi neizomorfic al corelaţiilor stabilite între dezvoltarea economică şi schimbarea culturală. Valorile prevalente în diverse locuri, se spune astfel, dau încă şi mai puţine semne de uniformizare planetară decât peisajele structurale ale aceloraşi contexte. Oricât de afectate ar fi de nivelurile de bunăstare înregistrate în diferite ţări şi arii geopolitice, formele culturale şi stilurile de viaţă sunt statornic dependente de cale, iar marcajele specifice ale tuturor lumilor tradiţionale încorporate în spaţiul globalizării se metamorfozează în loc să se dizolve sub impactul factorilor itineranţi, astfel încât diversitatea subzistă, căpătând alte valenţe, sub

aparența înşelătoare a omogenizării. Concepția recentă elaborează o sinteză între vechea perspectivă a convergenței mondiale înțelese ca mergând până la nivelul comportamentului cotidian, în albia progresului capitalist - populară în epoca de început a Războiului Rece - şi viziunea şocului permanentizat al civilizațiilor, mediatizată în primii ani de după încheierea confruntării bipolare: diferențele culturale nu constituie falii insurmontabile, dar nici suprastructuri inconsistente, ele sunt maleabile, dar se înscriu pe linii evolutive specifice, de-a lungul cărora succesiunea etapelor nu trebuie asumată niciodată ca ireversibilă.

Cel puțin din vremea când Max Weber a ajuns la concluzia că singura noastră opțiune demnă de luat în seamă este să rezistăm cu stoicism în interiorul cuştii de fier a lumii moderne - refuzând atât speranța unei revigorări a legăturilor sociale premoderne cultivată de Tönnies, cât şi năzuința surclasării regeneratoare a tiparelor modernității existente laolaltă cu remanențele tradiționale, vehiculată în feluri diferite de Marx şi de Nietzsche -, disciplina sociologiei istorice comparative a contemplat în cheia unei atitudini definitorii de pesimism sublimat ambivalențele progresului tehnologic, ale raționalizării raporturilor dintre oameni şi ale egalizării lor progresive sub variatele chipuri ale democratizării. Partizanii doctrinei invocate mai sus afirmă, însă, că neajunsuri ca expansiunea de nestăvilit a birocratizării, răspândirea insidioasă a autoritarismului tehnocratic legitimat ca mijloc de eficientizare sau standardizarea personalităților în virtutea reglementării crescânde a tuturor straturilor şi compartimentelor vieții sociale - având în fundal

rutina specializării - au caracterizat perioada de trecere de la agrarianism la industrialism şi de la dominaţia valorilor tradiţionale la cea a orientărilor axiologice secular-raţionaliste. Ele slăbesc în etapa evoluţiei spre postindustrialism, preconizată să aducă - odată cu bunăstarea difuză şi cu dispariţia presiunilor asociate luptei pentru supravieţuire - preponderenţa celei de-a doua generaţii de valori moderne, ale „autoexprimării" (instalată în conjuncţie cu sporirea autonomiei individuale şi cu transferul autorităţii din mediul constrângerilor externe în sfera interiorizării).

Chestiunea religiozităţii este percepută de mulţi ca piatra de încercare a respectivei înţelepciuni sociologice şi ca nucleu al implicaţiilor sale filozofice. Secularizarea nu mai este indicată, de această dată, ca un proces cumulativ fără cale de întoarcere, iar declinul religiilor organizate – manifestarea cea mai pregnantă a raţionalizării din epoca industrialismului - este descrisă ca perpetuându-se în cadrul societăţii marcate de ascendentul sectorului terţiar asupra industriei doar pentru a se corela cu ascensiunea unor varietăţi inedite ale căutării spirituale de esenţă religioasă, rezonând cu cristalizarea feluritelor expresii ale autonomiei consolidate. Postsecularizarea ar fi, deci, un atribut fundamental al postindustrialismului (şi o pulsaţie majoră a eliberării din coşmarul weberian).

În graficele biaxiale elaborate şi interpretate de practicienii şi teoreticienii marii întreprinderi de monitorizare a valorilor, menite să dea seama de fenomenul întretăierii dintre cele două etape ale modernizării - aşa cum funcţionează el, în grade diferite, în toate zonele culturale ale lumii -,

universul social postcomunist apare ca foarte avansat pe palierul tranziției de la tradiționalism la modernitatea secular-raționalistă, dar şi ca întârziat considerabil pe versantul trecerii de la profilul uman determinat de imperativul supraviețuirii la cel modelat de oportunitățile lărgite ale autoexprimării. În plus, țările foste comuniste înfățişează sindromul renaşterii parțiale a vechilor forme de structurare a religiozității. Aşa cum ştim, diagnosticul se potriveşte cu opinia de maximă audiență în regiune asupra aceleiaşi probleme. Într-adevăr, ideea că după ateismul programatic se cuvine să urmeze un reviriment religios a constituit, probabil, rubrica centrală a acelei maniere de raportare la istoria românească impusă după 1989 şi întemeiată pe convingerea că firele dezvoltării rupte de comunism trebuie să fie cumva reînnodate, pentru a fi conservate cu grijă ca o garanție a normalității restaurate. Dacă subscriem optimismului sociologic prezentat aici am fi înclinați, la prima vedere, să spunem că viclenia istoriei a transformat - măcar acum - înapoierea într-o virtute. Nu este, desigur, decât o impresie înşelătoare, căci intensificarea de tip postcomunist a influenței exercitate de religie în societate aparține unei alte vârste a dinamicii sociale decât cea îndreptățită să primească numitele evaluări optimiste.

Timpul, septembrie 2018

Marea catedrală: un proiect cu orizonturi schimbătoare

Vreme îndelungată, dezideratul nerealizat al politicii postnaționaliste s-a revendicat cu stăruință de la împlinirile incontestabile ale secularizării. Promisiunea statului liberal-democrat capabil să profeseze - cu o doză de aproximare suficient de redusă încât să poată fi trecută cu vederea - o atitudine de neutralitate față de apartenențele etno-naționale ale celor aflați sub guvernarea sa le-a părut multora ca eminamente realistă, prin raportare la realitățile foarte apropiate de modelul teoretic ale aşezămintelor inițiate în Occident după fărâmițarea creştinătății catolice şi menite să abordeze afilierile religioase ca pe o chestiune de viață privată. Spuneam cu câteva luni în urmă că sărbătorirea Centenarului survine într-un orizont mondial al reflecției despre subiect marcat de revalorizarea ideii de autodeterminare națională în limbajul multiculturalismului (cu ajustările corespunzătoare corelațiilor inedite ale venerabilului crez). Se impune să reflectăm, însă, şi în legătură cu conexiunile din acelaşi orizont ale acțiunii preconizate a-şi pune amprenta cea mai vizibilă şi durabilă asupra evenimentului: cea de inaugurare a marii catedrale ridicate întru mântuirea poporului majoritar ortodox (indiferent ce formă va căpăta, în funcție de stadiul lucrărilor de construcție).

Formulate în circumstanțe unde confesiunea era încă politizată în mai mare grad decât comunitatea de neam - şi unde identitățile colective de ultimul fel se aflau pe cale de formare, în bună măsură tocmai prin transfigurarea diferențierilor interconfesionale -, enunțurile fondatoare ale filozofiei liberale s-au situat într-o relație privilegiată cu efortul de edificare a autorității echidistante în privința diverselor expresii ale credinței în Dumnezeu. Perspectiva abstractă a egalității în fața legii a fost elaborată cu atenția veşnic îndreptată către pledoaria de o natură mai particulară - dar avansată cu un mai puternic sentiment al urgenței - pentru tratamentul echitabil al oamenilor, indiferent cărei biserici îi aparțineau. Iar noțiunea corpului cetățenesc purificat de fracturile tuturor libertăților circumscrise unor unități corporative s-a cristalizat în continuarea concepției despre sfera publică unificată provizoriu, dar semnificativ, în virtutea localizării acelor convingeri apte oricând să degenereze în fanatism printre neregularitățile de adâncime ale societății civile. Se explică, astfel, că programul liberal pentru gestionarea problemei naționale a fost şi el calchiat după strategia verificată de primii promotori ai doctrinei în domeniul religios.

Atunci când declinul religiei a lăsat loc liber pentru investirea naționalității cu mai multă însemnătate politică, iar modernizarea a făcut deopotrivă posibilă şi dezirabilă întreprinderea de consolidare şi extindere a spațiilor culturale modelate, de regulă, pe baze lingvistice, progresul democratizării în cadrul constituționalismului s-a conjugat cu încercarea de integrare a culturilor minoritare în corpurile statelor naționale prin

înzestrarea indivizilor cu drepturi fără deosebire de limbă şi etnie (alături de mai avansata lor înzestrare cu atributele universale ale cetățeniei fără discriminare după criteriul religios). Într-o etapă ulterioară a procesului, necritica speranță liberală de a împăca adeziunea față de principiul statului național cu profesiunea de credință a neutralității prin raportare la grupurile minoritare - privite ca devieri neconcludente de la normă - a fost abandonată, în favoarea scepticismului generalizat față de întreaga gamă de fapte sociale întemeiate pe politizarea sângelui, rasei, limbii sau culturii (considerat a prefigura o vârstă a dezvoltării politice de după naționalism). Fireşte că discursul de structură *benign neglect* rezultat de aici a impus o şi mai pronunțată invocare a secularizării ca referință inspiratoare.

Proiectul multicultural a debutat sub auspiciile separării nete dintre reconfigurarea identităților de factură națională ca intens relevante în planul politicii - deci potrivite pentru a beneficia de instituționalizarea aferentă proaspetei (re)politizări - şi conservarea fără urmă de reajustare a liniei de demarcație dintre biserică şi stat. Fidelitatea arătată de reprezentanții noilor curente față de un asemenea tipar înrădăcinat al vechii tradiții de gândire a părut cu atât mai normală cu cât cei mai influenți dintre ei şi-au prezentat tezele ca pe produsul unui demers de argumentație consecventă în chiar matricea liberalismului (implicând dezvoltarea metodică a ideii de echitate).

Lansat în albia chestiunii islamice, apelul propagat ulterior pentru reconsiderarea în termeni generali a secularizării în conjuncție cu dinamica multiculturalismului a acuzat mai timpuriile

construcții teoretice din aria fenomenului pentru a fi înfățișat o prejudecată în favoarea etniei - ca sursă cu un statut aparte a liniilor de separație de pe harta societății mozaicale - şi împotriva religiei (ca izvor al diversității la fel de îndreptățit să primească acelaşi tip de recunoaştere, cu inevitabile consecințe asemănătoare). În plus, după cum prescripțiile de factură multiculturalistă coagulate în jurul condiției de plurietnicitate - uneori ea însăşi de specie multinațională - au fost recomandate ca operațiuni de articulare intelectuală a unor situații deja existente, dar insuficient conştientizate, tot astfel îndemnurile mai recente de a lua în serios multiconfesionalitatea în răspărul clişeelor adunate în rutina secularizării pretind să dea întruchipare teoretică unor realități impropriu catalogate. Ar putea oare însemna toate acestea o constelație fastă pentru începutul serviciului divin în Catedrala Mântuirii Neamului?

Timpul, octombrie 2018

Turtucaia şi Mărăşeşti în lectura populistă a unui tehnocrat

Atunci când, privind înapoi către antecedentele momentului 1918 într-un articol din 1936 intitulat „Sensul statului la poporul românesc”, Mihail Manoilescu rememora sumar cronica dramatică a anilor de război şi atmosfera de amărăciune în fața victoriei neaşteptate din primele zile de pace prin afirmația că „statul ne-a dat Turtucaia” (ruşinoasa înfrângere în fața armatei bulgare din septembrie 1916), în timp ce „națiunea ne-a dat Mărăşti şi Mărăşeşti” (glorioasele victorii asupra germanilor din iulie-august 1917), el se manifesta ca exponentul unui optimism agonic referitor la virtuțile încuibate în adâncimea corpului social - întotdeauna disponibile pentru a fi activate în răspărul degenerării sale de suprafață, din proximitatea inevitabil corupătoare a puterii - cu o carieră îndelungată şi cu expresii diverse, deopotrivă în România şi în alte părți.

Multiplele conexiuni şi interpretări ale ideii simple că poporul este depozitarul unor energii vitale capabile să reverbereze în situații limită astfel încât să contracareze salvator slăbiciunile conducătorilor trebuie să ne facă însă circumspecți în legătură cu vădita ei persistență şi cu impresionanta ei înrădăcinare (aparent întru totul compatibile cu valorile democratice). Poate că nimeni nu a înțeles

mai bine ambivalența acestei filozofii a spontaneității sociale - precum şi a suspiciunii la adresa statului şi a slujitorilor săi de vârf - decât reprezentanții şcolii de gândire din Rusia secolului al XIX-lea autodefinite tocmai prin pledoaria stăruitoare în favoarea schimbării modernizatoare induse de sus în jos, cumpănită în cancelarii imperiale, controlată prin dispozitive instituționale şi diriguită prin legi (din ce în ce mai mult, pe măsură ce ramificațiile celor din urmă se substituiau arbitrariului autocratic). Construind astfel o justificare a autoritarismului pe durata lungă a istoriei cu funcția de a promova legalismul liberal ca program reformator, juristul Constantin Kavelin, istoricul Serghei Soloviev şi filozoful Boris Cicerin combăteau dezideratele slavofile de revigorare a legăturilor sociale organice împotriva formalismului legal presupus falsificator, prezentând ca resorturi ale inerției realitățile descrise de rivalii lor drept garanții ale autenticității (premisele aceleiaşi teorii despre stat şi legi ca mijloace privilegiate de emancipare în ritm moderat urmând să fie folosite mai târziu şi cu rolul de a fundamenta împotrivirea față de antilegalismul de stânga al curentelor populiste şi anarhiste).

Altminteri elitist notoriu şi partizan statornic al tuturor formelor de etatism, Manoilescu îşi contrazisese el însuşi în repetate rânduri profesiunea de credință populistă de la 1936, în modul cel mai explicit cu doi ani înainte de a o formula şi în contextul unei dezbateri cu Mircea Vulcănescu despre filozofia de ansamblu cea mai potrivită pentru a prezida asupra eforturilor de dezvoltare economică românească. Apărând atunci cauza raționalismului tehnocratic, el îşi declarase

dezacordul cu abordarea tradiționalistă a domeniului avansată de preopinent, înclinat să deprecieze ingineria instituțională şi strategiile manageriale pe baza încrederii în capacitatea spiritului național - el însuşi iradiind din matricea lumii țărăneşti - de a se adapta instinctiv şi adecvat la provocările istoriei.

Încă din 1924 - şi în dialog cu tradiționalismul ajuns în faza de gestație a dreptei radicale -. Tudor Vianu apăra menirea de „îndreptar" a statului, îndeplinită ca atare în relație cu sedimentele greoaie adunate în structura socială şi cu derapajele imprevizibile de natură să pornească de acolo. Vorbind chiar din interiorul culturii de dreapta repertoriate incipient de filozoful cu afiliere lovinesciană, Radu Dragnea, Mihail Polihroniade sau Emil Cioran se departajau şi ei față de transplantul românesc de înțelepciune slavofilă, argumentând că țelurile superioare ale politicii de mână forte nu puteau fi atinse decât pe calea urbanizării şi a industrializării, sub auspiciile tot mai perfecționatei raționalizări birocratice. Dar poate că mărturia cea mai concludentă pentru acuitatea dilemei invocate este felul cum un colaborator al lui Manoilescu încerca, în 1937, să negocieze coabitarea cu legionarismul a doctrinarului corporatist şi a susținătorilor săi explicând că alianța dorită trebuia să permită fecundarea reciprocă dintre aptitudinile „instituționalismului" - întruchipate de propriul lor partid - şi cele ale „spiritualității", recunoscute ca preponderente în sânul celeilalte grupări (înțelegând prin aceasta că nici măcar strânsa conlucrare pe o platformă comună nu putea anula disjuncția dintre cele două seturi de opțiuni fundamentale).

În pofida predispoziției îndelungate de a reciti istoria națională în reacție adversă față de supralicitările ritualizate ale comunismului - asupra căreia am mai zăbovit aici -, ne înfățişăm la sărbătoarea Centenarului cu simțăminte de neîncredere în eficacitatea demersului politic şi în resursele celor chemați să îl gestioneze. S-ar zice şi că numita atitudine se îngemănează cu un optimism îndărătnic în privința rezervorului național de impulsuri regeneratoare. Oricât ne-ar stânjeni - şi în mai multe feluri - asemenea comparații, iată că reedităm cumva contradicțiile locale interbelice şi ezitările ruseşti prerevoluționare în chestiunea justei evaluări a raportului dintre reformismul oficial şi mobilizarea populară în transformarea socială. Cum nu vom putea să ne ascundem la nesfârşit inconsecvența, cu siguranță că va trebui să dibuim, în cele din urmă, o manieră de raportare la subiect aptă să dea seama de particularitățile fiecărei epoci pe fundalul unor accente unitare. În caz contrar, tribulațiile populiste ale tehnocratului interbelic ne vor aduce veşnic aminte despre o problemă spinoasă rămasă nerezolvată.

Timpul, decembrie 2018

Heterosexualitatea și istoria comparativă

Puține evenimente recente au fost mai potrivite pentru a stimula diversificarea reflecției adâncite asupra înțelesurilor ultimului secol de istorie decât referendumul pentru familie de la începutul lunii octombrie. Fireşte că, abordată din perspectiva invocată, chestiunea se cuvine raportată la reperele canonice ale disciplinei, şi se întâmplă că unul dintre ele, impus de puțină vreme dar credibil canonizat - şi pe deasupra bucurându-se indiscutabil de cea mai mare audiență în momentul de față -, își dezvăluie corelații privilegiate cu tema propunerii de revizuire constituțională. Aşa se face că am chibzuit în legătură cu problematica respectivă ascultând cu atenție cele spuse de Yuval Noah Harari atunci când, într-un interviu, răspunde invitației de a-şi insera propria opțiune pentru homosexualitate - transpusă într-o căsătorie civilă încheiată în străinătate şi recunoscută de statul israelian unde trăieşte - în cadrul construcției sale filozofice, elaborată treptat grație îmbinării spectaculoase de reconstituire istorică globală şi prospecțiune futurologică.

Se mai întâmplă însă şi că predispoziția de a rezona cu pledoaria vedetei academice s-a izbit de o alta, cu sens contrar, ea însăşi nutrită de anumite influențe proaspete, de această dată provenite din

aria cinematografiei. Aş zice că prezența actorului Gabriel Garko la Cerbul de Aur 2018, pe fundalul înlănțuirii de seriale italiene avându-l în distribuție şi difuzate la noi de TVR 2, înrudite ca stil şi concepție dar inaugurate cumva paradigmatic de „Onoare şi respect” - ele însele explorând cu mijloace specifice diverse secvențe ale secolului XX -, nu avea cum să nu hrănească o nostalgie locală pentru masculinitatea de formulă macho şi pentru simbolistica relațiilor dintre sexe întemeiate pe asemenea fundamente (atât de convingător întruchipată de personajele angelice şi virile interpretate de invitatul de onoare al venerabilei manifestări, precum şi de nenumăratele lor iubite). Mi se pare evident, în plus, că e greu ca, fie şi dubitativ cultivată, reacția nostalgică să nu se amplifice astfel încât să tatoneze şi alte fațete - încă şi mai contestabile - ale relațiilor sociale înfățişate cu farmec şi uşoare accente de *soap opera* în aceleaşi filme, ai căror spectatori sunt îmbiați să simpatizeze cu aventurile unor mafioți nevoiți să ucidă pe rupte în încercarea de a se elibera din rețeaua crimei organizate, unde se fumează cu morgă şi voluptate şi unde feminitatea este expusă în conjuncție cu toată paraphernalia ancestrală a actului de seducție dar cam în răspărul stăruitoarelor eforturi menite să dezrădăcineze practicile sociale şi tiparele culturale ale „obiectificării” sexiste.

Oricât de multe referiri la profilul familiei tradiționale ar conține, altminteri, numitele opere cinematografice - de neocolit atunci când vine vorba despre celebra mafie a țării cu tradiții catolice -, fără doar şi poate că nu din acest segment al mesajului transmis de ele se poate degaja ceva capabil să pună

în încurcătură argumentația lui Harari despre caracterul eminamente natural al înclinației spre homosexualitate (şi, deci, despre natura legitimă a aşezămintelor concepute cu scopul de a-i da acesteia putința să se manifeste pe cale legală). Mă gândesc însă că tocmai controversabilele simbolistici interpenetrate şi indicate mai sus pot constitui o provocare la adresa unuia dintre vectorii plurivalenței opoziții raționaliste față de prejudecăți şi tabuuri promovate cu atâta eficiență de către prodigiosul savant abia trecut de vârsta de 40 de ani.

Firul roşu al ideii că înzestrările cognitive ale lui *Homo Sapiens* au acționat ca un cancer al ecosistemului încă din Paleolitic - atunci când strămoşii noştri au distrus aproape complet megafauna continentului australian, împuținând şi inventarul speciilor de mamifere masive din alte regiuni - este depănat de Harari către concluzia că dinamica inteligenței noastre - manifestată acum cel mai concludent în domeniile îngemănate ale infotehnologiei şi biotehnologiei, ca expresii de avangardă ale unei logici a inovației nestăvilite, de ceva vreme accelerată în virtutea principiilor fondatoare ale economiei capitaliste - se prefigurează a conduce la alterarea radicală a însăşi ființei umane şi la corespunzătoare transformări de profunzime ale civilizației. Cele mai previzibile dintre efectele perverse prognosticate ale procesului privesc mozaicul de realități imaginate şi ficțiuni unificatoare ale corpului social, în rândul cărora se numără chiar sistemul de convenții benefice ale democrației liberale (cu feluritele sale componente, de felul dispozitivelor statului bunăstării sau al sentimentelor naționale cu pulsație moderată şi compatibile cu întreprinderile de colaborare la nivel planetar).

Cum nicio diferență de esență nu separă - în opinia istoricului viitorolog de formație oxoniană tratat cu căldură de public şi de presă peste tot în lume ca un profet rezonabil şi prudent - structurile simbolice cu funcții binefăcătoare şi stabilizatoare de superstițiile întunecate şi de isteriile sângeroase, ne putem întreba dacă - judecând în termeni de nuanțe subtile şi fără a părăsi perimetrul gândirii sale - nu ar avea sens să extindem puțin paleta ficțiunilor îndrituite să fie înconjurate de atitudini protectoare în contul binelui relativ ce le poate fi atribuit, astfel încât să cuprindă - alături de vitalele şi fragilele teze ale individualismului liberal şi autoguvernării democratice - câte ceva din stilul şi manierele sexualității, aşa cum răzbat ele din viziunea regizorală retro a filmelor unde joacă frumosul Garko. În definitiv, nu e de crezut ca o apologie modestă şi parțială a cuplului tradițional construită pe asemenea premise să le dea multă apă la moară apărătorilor habotnici ai familiei tradiționale. Revendicarea dreptului la homosexualitate, aşa cum e formulată de Harari, ar înregistra, desigur, o rezonanță mult diminuată. Dar reputația lui de filozof ar avea şanse realiste să crească.

Timpul, ianuarie-februarie 2019

Confuzia limbilor sub zodia noului populism

E de crezut că extinderea şi consolidarea în cele mai diverse contexte a populismului naționalist va avea efecte nu doar în planul politicii globale, dar şi pe palierul repertoriului de categorii analitice întrebuințate pentru a da seama de evoluția fenomenului. S-ar zice însă că, până acum, nu s-a profilat nicio preocupare susținută în legătură cu preconizatele alterări ale dispozitivului conceptual al domeniului, de natură să decurgă din procesul aparent irepresibil de înrădăcinare a noii formule ideologice.

Trebuie să ne aşteptăm, altminteri, ca demarajul reajustărilor de acest fel să aibă loc sub semnul unei meditații asupra confuziei limbilor. Ea provine din aceea că inedita lighioană a începutului de mileniu a revigorat unul dintre locurile comune întreținute atât de gândirea obişnuită cât şi de teoretizările rafinate în legătură cu corelațiile favorite ale ideii naționale: identificarea ei definitorie cu dreapta, prin opoziție cu internaționalismul presupus a avea afinități la fel de fireşti cu predilecțiile stângii. Cu alte cuvinte, refasonarea contemporană a spectrului de opțiuni majore ale politicii în funcție de proliferarea discursurilor izolaționiste reîmprospătează reflexe clasificatoare cristalizate la cumpăna secolelor XIX şi XX, atunci când respectiva topografie

simbolică a vieții sociale s-a încetățenit în conştiința publică. Nici că s-ar putea imagina obişnuințe intelectuale mai apte să oblitereze nuanțe semnificative şi să facă neinteligibile deopotrivă episoade istorice şi evoluții prezente.

Cu siguranță că nu toate excepțiile de la regula astfel reînnoită pot fi ignorate cu aceeaşi uşurință. Puțini vor ezita să reamintească, astfel, derivele naționaliste ale regimurilor autoritare avându-şi originea în rupturi revoluționare de specie marxistă, fie ele în varianta comunismului de inspirație sovietică sau în multiplele întrupări ale semicomunismului cu fundal postcolonial. Probabil că - la fel ca şi până acum, de altfel - va fi mai redus contingentul celor înclinați să rememoreze faptul că acțiunea politică modernă întreprinsă pe baza doctrinei de autodeterminare a comunității naționale a debutat în matricea spiritului revoluționar, în coabitare cu crezul liberal-democrat şi cu cel socialist incipient şi în adversitate față de legitimismul nevoit să apere configurația granițelor europene moştenită de la vechile regimuri. Totuşi, chiar şi aşa, numita afiliere inițială la tabăra stângii a militanților statului național va mai fi dezvăluită şi mai departe ca un capitol edificator din cronica modernizării. Dar tot pentru a fi reliefată migrația ulterioară a militantismului cu asemenea baze spre aria dreptei, însoțită de metamorfoze corespunzătoare cu reverberații până în vremea noastră şi cu implicații pentru felul cum sunt articulate vocabularul şi tiparele ştiinței sociale.

Starea de confuzie invocată mai sus este însă inevitabilă din motivul asocierii persistente, vreme de câteva decenii, a noțiunii de identitate națională

cu discursul multiculturalist, în cadrul politizării treptate a diferențierilor identitare. Dinamica ramificării argumentative - împreună cu prodigioasa compartimentare tematică - a tuturor disciplinelor implicate în promovarea pledoariilor în cauză a părăsit rareori făgaşul culturii de stânga, contribuind chiar în mod decisiv şi inconfundabil la remodelarea lui. Plasate în continuarea mult mai venerabilului angajament în favoarea drepturilor sociale şi furnizând resurse teoretice pentru revendicările corectitudinii politice, tezele multiculturale s-au diseminat în spațiul culturii respective până la a deveni inseparabile de imaginea ei oficializată. Dar apelul consecvent la noțiunea plurivalentă de identitate şi demersul sistematic de elaborare a unor mijloace adecvate de administrare a clivajelor identitare nu au reprezentat singurele resorturi ale alianței dintre promotorii valorilor de stânga şi cei ai apartenenței comunitare cu liant național. Disocierile politice susținute de clivaje sociale au contribuit şi ele la acelaşi rezultat.

Hrănindu-se din mai multe tradiții, eforturile deconstrucționiste din perioada imediat postbelică având ca țintă miturile fondatoare ale statului național şi ale mişcărilor naționaliste au beneficiat şi de aportul unui filon al gândirii conservatoare, îndelung exersată să deprecieze idealurile de factură wilsoniană în numele pragmatismului înțelept. Deşi clădită pe alte premise, dreapta neoliberală ajunsă în prim-plan la sfârşitul anilor 1970 şi-a dat mâna cu această specie de antinaționalism principial sub deviza combinației legitimatoare de antiintervenționism şi globalizare. Pe măsură ce curentele dominante ale dreptei au adoptat, în acea perioadă,

postura cosmopolitismului în conjuncție cu cea a moderației, a prins contur concepția de încorporare a realităților naționale în cuprinsul activismului de stânga (odată cu distanțarea față de precedentele exagerări deconstrucționiste, percepute acum ca un dublu pervers al exceselor naționaliste). Statul bunăstării şi-a descoperit rădăcini comunitariste, tot astfel cum fluxurile economice propagate pe culoarele companiilor multinaționale au ajuns să fie văzute ca inseparabile de individualismul supranațional. Este indiscutabil că recentul naționalism cumpănit transpus în limbajul stângii a rămas întotdeauna mai degrabă o construcție academică decât un curent cu aderență largă. Dar nu e de dorit ca profilul său particular să se estompeze până la uitare sub zodia taxonomiei în curs de elaborare despre care vorbeam la început.

Timpul, martie-aprilie 2019

Anticorupţia procedurală
şi memoria democraţiei

Nu se poate încă anticipa dacă şi în ce măsură ubicuitatea discursului despre contracararea corupției - cu implicații tot mai explicite privind cel puțin relevanța sporită a fenomenului condamnat, dacă nu şi intensificarea sa în cadrul prezentei constelații schimbătoare de relații sociale - va fi repertoriată cândva ca semnalând deschiderea unei noi etape în evoluția conştiinței de sine a omului civilizat (transpusă în forme inedite de conceptualizare a conviețuirii sale cu semenii). E sigur însă, deocamdată, că actualele alegeri europarlamentare se desfăşoară sub semnul raportării obsesive la tema menționată, ea însăşi cu o incidență din ce în ce mai mare în consultările electorale de diverse feluri ale ultimilor ani. Indiscutabil în privința României, faptul e greu de tăgăduit cu referire la întregul continent, ceea ce ne îndeamnă la o meditație asupra mai vechilor subiecte dominante de dezbatere publică europeană (variabil corelate cu chemările la urne). Unele dintre ele se dezvăluie ca strâns legate de o reflecție mai amplă în legătură cu istoria de lungă durată a vieții democratice şi cu memoria colectivă asociată ei.

Este chiar cazul dezbaterii articulate prin relansarea noțiunii de societate civilă pe fundalul

deziderattului de reconstituire a faptelor sociale desemnate de ea în perimetrul eliberat de comunism, în răspărul procesului anterior de expansiune a statului pe cale totalitară, urmată de osificarea vestigiilor birocratice ale respectivei ofensive sub egida compromisului de formulă brejnevistă. Nutrindu-se din contorsionata tradiție a „antipoliticii” teoretizată de mediile dizidenței - indicată uneori, cu o generozitate cam neconvingătoare, drept posibilă sursă de inspirație pentru eventuale demersuri specifice din spațiul occidental -, ideile menite să susțină întreprinderea de consolidare a sferei private şi de redefinire postautoritară a celei publice le-au părut multora ca făcând corp comun cu dezavuarea retrospectivă nediferențiată a tuturor nuanțelor radicalismului, însoțită de revigorarea profesiunii de credință a libertății negative în conjuncție cu neîncrederea în virtuțile mobilizării populare (suspectă de a conține germenele freneziei salvaționiste).

Nemulțumirea izvorâtă foarte curând din corespunzătoarea fetişizare a democrației într-o accepțiune eminamente procedurală, la fel ca şi cea produsă de consacrarea pieței ca panaceu universal, s-au îngemănat cu mai vechea împotrivire față de autosatisfacția neoliberală, pentru a da naştere unei pledoarii în favoarea unui reviriment al activismului popular, adaptat la circumstanțele cristalizate după sfârşitul Războiului Rece. Avatarurile istorice ale aceleiaşi politici activiste s-au exprimat în diverse limbaje ideologice de factură radicală, înregistrând o eficacitate superioară ca forțe ale schimbării pe fundalul unor crize şi rupturi revoluționare. A rezultat de aici nevoia ca ambivalența convulsiilor de această natură, acționând ca factori emancipatori înainte de

a facilita - în unele cazuri - derapaje despotice, să fie reliefată în mod adecvat cu scopul de a restitui autenticele antecedente istorice ale îndemnurilor recente la mobilizare civică.

Dacă îngustarea temporară a politicii democratice - o vreme cultivată cu prudență defensivă, ca nimic altceva decât un set de proceduri apte să preîntâmpine recrudescența utopiilor maligne - a putut atrage după sine o asemenea reacție adversă a spiritului de contestare participativă, e greu de crezut că actuala tendință de redefinire reducționistă a angajamentului democratic în jurul campaniei de profilaxie legislativă şi instituțională anticorupție va întârzia să genereze expresii de nedumerire cu veleități teoretice, înrădăcinate într-un sentiment al dezamăgirii cu diseminare largă în corpul culturii civice ultragiate. Nu este, deci, câtuşi de puțin prematur să reflectăm la un posibil antidot al sindromului astfel diagnosticat într-o fază incipientă.

Proliferarea manifestațiilor publice îndreptate împotriva forțelor şi figurilor politice percepute ca întruchipări deşănțate ale morbului hulit – reprezentate la noi de mişcarea #rezist, împreună cu o serie de alte inițiative din orbita ei - nu poate decât să îndrituiască o atitudine optimistă în legătură cu posibila amorsare a unui proces de transformare a luptei împotriva corupției dintr-o afacere de inginerie procedurală într-un veritabil crez popular. S-ar zice că, oricâte surprize pot aduce în varii domenii operațiunile de arheologie a ideilor, practicilor şi gesturilor, nu prea are rost să apelăm stăruitor la istorie cu obiectivul de a furniza o tradiție unui asemenea fenomen de masă, constituit prin

raportare la realități impuse doar foarte de curând printre preocupările absorbante ale societăților. Într-adevăr, trecutul este sărac în simboluri ale eforturilor prin care democrația se apără de spolierea generalizată şi veghează împotriva inversiunii valorilor, perfecționându-şi algoritmii de selecție a competențelor, de reperare a talentelor şi de recompensare a meritelor. Constatarea conduce însă către necesitatea unei alte maniere de interogare a istoriei, capabilă să elucideze - tot din perspectiva relației cu dinamica evolutivă a democrației - tocmai caracterul de noutate al chestiunii, acuitatea ei presantă şi semnificațiile sale multiple.

mai 2019

Addenda

Tipare comparative

Puține cuvinte rostite cu emfaza profeției sună acum mai puțin profetic decât cele cu care se sfârşea cartea *The „Sick Heart" of Modern Europe. The Problem of the Danubian Lands* a lui Hugh Seton-Watson, din 1975: „Europa este încă inima rasei omeneşti, iar inima Europei este bolnavă. Boala nu va trece atâta timp cât ne facem că nu există". Deşi nu se îndoia că centrul lumii se afla de multă vreme pe cele două țărmuri ale Atlanticului de Nord, profesorul britanic astăzi demodat era convins că Europa Răsăriteană - având ca nucleu „țările dunărene" - avea să mai ocupe un loc central în afacerile planetare - şi în conciliabulele academice şi ziaristice - până când maladiile sale acumulate vor fi deplin vindecate. Motivele erau diverse. Locul de naştere al comunismului, ea fusese şi teritoriul de predilecție al răspândirii şi expansiunii militare a fascismului. Linie de demarcație în Războiul Rece, mai putea fi privită şi ca model al reorganizării politice după principiul statului național (şi, de aceea, ca un memento al rezultatelor sale discutabile). Aici începuseră cele două războaie mondiale, pe firul celor două volete ale „chestiunii orientale" (cea otomană şi cea poloneză). Cum toate acestea aveau de-a face cu frământările şi neajunsurile schimbării întârziate, aceeaşi parte a

lumii era invocată ca cel mai vechi poligon de încercare al strategiilor modernizării induse din afară, sub influență occidentală. Din aceeaşi cauză, ea figura ca principalul reper al autodefinirii şi înțelegerii de sine a Occidentului. Pentru Montesquieu şi Diderot - nu încă pentru Machiavelli şi Bodin -, despotismul rusesc se cuvenea amintit, alături de cel turcesc, persan, mogul şi chinez, ca o inversiune a libertăților din țările civilizate. Odată ce a căpătat forma sovietică, el a devansat cu mult ca importanță celelalte repere negative ale genealogiei bunei guvernări. Atunci când bunăstarea a ajuns să fie celebrată alături de libertatea practicată sub domnia legii, misterul dezvoltării accelerate a fost scrutat, cu precădere, tot prin raportare la mediocritatea economică din părțile ruseşti şi din vecinătățile lor. După ce au fost regândite în limbaje alternative, marxiste şi weberiene, cele două chestiuni au continuat să fie depănate împreună, în perimetrele unor orizonturi comparative tot mai largi, dar fără ca rubrica dedicată Europei mai puțin fericite să scadă ca pondere. Bolile deplânse de Seton-Watson persistau.

Cum nu putem spune că ele s-au vindecat - şi nici nu credem că cicatricele lor se vor şterge în viitorul previzibil -, trebuie să recunoaştem că regretăm cumva - chiar asumându-ne o doză rezonabilă de nostalgie morbidă - că locurile noastre nu mai prezintă acelaşi interes ca atunci când erau o sursă de prim ordin a dezordinii globale. Marile perspective comparative de-abia dacă o mai amintesc, de când au deprins obiceiul de a medita asupra identității şi fundamentelor Occidentului - şi a supremației sale din ultima jumătate de mileniu -

prin confruntare cu faptul revelator al relansării chineze. E vorba despre scrieri în cuprinsul cărora experiențele totalitare şi carnagiile din secolul XX sunt mult reproporționate, prin comparație cu reflexele încă vii ale memoriei colective din estul (încă) postcomunist. Dacă voga lor se împământeneşte la noi - fie şi cu mare întârziere -, e de crezut că poate contribui la transformarea acestor reflexe de gândire.

O serie de cărți, publicate în ultimii ani de Polirom sau în curs de publicare, se înscriu parcă pe linia unei asemenea transformări: *Marea divergență* a lui Kenneth Pomeranz (din 2000 şi deja clasică), provocatoare şi celebră pentru felul cum plasează ascensiunea Vestului față de China de-abia după Revoluția Industrială şi în conexiune cu factori conjuncturali - aproape în întregime economici -, contestând deci importanța acumulărilor europene anterioare, medievale şi premoderne, mai ales politice şi culturale (o altă formulare, circumspectă şi mai puțin ideologică, a tezei lui Andre Gunder Frank din *ReOrient*, 1998); *De ce Vestul deține încă supremația* a lui Ian Morris (din 2010), o explicație cu accent asupra surselor geoclimatice ale schimbării, mult mai amplă decât *The European Miracle* a lui Eric L. Jones din 1981; şi *Civilizația. Vestul şi Restul* a lui Niall Ferguson din 2011, sincretică şi barocă, unde un expert în evoluția finanțelor nu se teme să invoce ascendența istoricului artelor Kenneth Clark din *Civilization: a Personal View* (1969). Se mai adaugă două abordări de tip *country-by-country*, dar cu problematică înrudită: *Ascensiunea şi decăderea marilor puteri* a lui Paul Kennedy (din 1987, clasică şi surclasând

The Pursuit of Power a lui William H. McNeill din 1982) şi *Avuţia şi sărăcia naţiunilor* a lui David Landes - din 1999, în continuarea lui Mancur Olson din *The Rise and Decline of Nations* (1982) şi aparţinând unui autor impus în 1969 cu o carte foarte eurocentrică şi „britanocentrică". În orbita aceleiaşi ofensive editoriale se mai cuvine plasată cel puţin *Viruşi, arme şi oţel* a lui Jared Diamond de la editura ALL (originalul în 1997), reconstituire din unghi ecologic a celor mai vechi etape din istoria decalajelor de dezvoltare (nostalgicii vor regreta poate că nu este însoţită de *Cannibals and Kings* a lui Marvin Harris din 1977, sau chiar de *A Theory of Economic History* a lui John Hicks din 1969). Un veritabil torent.

Civilizaţia lui Ferguson[1] face cumva figură aparte în acest grup. Lucrul trebuie să ne preocupe, căci, altminteri, tot ea este şi cea care ne sună - încă - cel mai familiar. Mai pitorească decât toate, cu tendinţa vizibilă de a sacrifica strădania explicaţiei autentice în favoarea prozei spectaculoase, îmbibată de detalii paradoxale şi macabre, cu un stil asemănător celui al istoricului-jurnalist Paul Johnson - autor înrudit şi prin preferinţele politice -, ea îşi propune nu doar să dea seama de felul cum a ajuns Vestul să devanseze, pentru ceva vreme, Asia de Est, lumea islamică şi America Latină metisată - cu unele efecte în mod sigur ireversibile la nivel global -, dar şi să pledeze deschis pentru revigorarea şi diseminarea populară a unei conştiinţe a unicităţii occidentale aptă să mai prelungească puţin aceeaşi întâietate, inclusiv spre beneficiul Restului. Există destui

[1] Niall Ferguson, *Civilizaţia. Vestul şi Restul*, trad. de Doris Mironescu şi Andreea Mironescu, Iaşi, Polirom, 2011.

predispuşi să considere cultura de limbă engleză ca mai degrabă excentrică decât centrală în raport cu idealul european. Imaginea unei lumi construite în cercuri concentrice în jurul Angliei - mai întâi în ordinea inovațiilor occidentale, apoi în cea a răspândirii lor imperialiste - este asociată mai ales cu canoanele istoriei economice (şi cu marxiştii Braudel şi Wallerstein). Iubitorii idealului în cauză vor încerca sentimente ambivalente atunci când vor descoperi aceeaşi reprezentare reluată de un apărător al virtuților moderne - şi nu doar al celor economice - însuflețit într-o asemenea măsură de mândrie nord-atlantică, de orgoliu anglo-saxon şi de convingerile dreptei. Nu ne-a fost simpatică teoria lui Huntington despre permeabilitatea redusă a granițelor religioase dintre diferitele părți ale omenirii, dar o regăsim aici, utilizată convenabil şi puțin prelucrată astfel încât să capete implicații mai permisive pentru creştinii de toate felurile şi mai neplăcute pentru ceilalți. S-ar zice că o putem accepta acum, fie şi ataşați ortodoxiei.

Mi-am îngăduit să insist - cu întârziere - asupra cărții lui Ferguson pentru că nu am putut zăbovi decât de curând asupra orientării opuse. Prezentă doar în mod difuz în corpul celorlalte componente ale bibliografiei traduse şi citate, ea este afirmată cu consecvență - şi tot mai multă stăruință - în cuprinsul pieselor succesive ale antropologiei istorice a lui Jack Goody. Cea mai grăitoare este *The Theft of History* din 2006, unde teoria cauzelor îndepărtate şi plurivalente ale excepționalismului occidental este demontată ca o reîntrupare la scară uriaşă a vechii „istorii de tip Whig” (reconstituirea automăgulitoare a felului cum s-au format, în strânsă legătură,

fundamentele civilității parlamentare şi resorturile forței imperiale din Anglia victoriană). Specificul european este prezentat aici ca o ramificație a unui „miracol eurasiatic" - titlul unei cărți a lui Goody din 2009, respinsă de Ferguson ca o rătăcire relativistă -, cu rădăcini în epoca bronzului şi cu pulsații variabile pe diverse paliere cronologice. Calitățile aparte ale antichității clasice sunt o invenție retrospectivă, nu mai puțin decât trăsăturile despotismului asiatic sau tendințele progresive inerente feudalismului apusean (atât de importante pentru un est-european de felul lui Jenő Szűcs, atunci când revendica identitatea parțial occidentală a Ungariei). Începuturile capitalismului nu mai trebuie căutate doar pe culoarul unei unice „tranziții" cu origini feudale, invocată până de curând aproape întotdeauna cu referire la inexistența sa în cealaltă jumătate a Europei. Ele pot fi descoperite în multe timpuri şi locuri, sub forma un evantai de debuturi parțiale şi traiectorii întrerupte (temă tratată anterior mai pe larg în *Capitalism and Modernity*, 2004). Autonomia urbană, corporatismul universitar, şlefuirea curtenească a moravurilor, iubirea romantică şi legitimarea morală exclusivă a familiei nucleare (ultimele fiind subiectele de la care a început Goody, cândva, relativizarea experienței occidentale) ar împărtăşi aceeaşi răspândire cvasiuniversală marcată de cicluri evolutive recurente.

Nu am alăturat cele două extreme pentru a le arbitra, ci doar cu gândul că suntem plasați astfel încât să le percepem unele prezumții comune. Una e să fii privit ca aparținând de *altceva* decât Vestul - şi încă de ceva misterios şi problematic, tocmai pentru că nu e foarte diferit - şi alta e să ți se rezerve rolul -

abia menționat, pe deasupra - de a dispera arogant din marginea lui în fața provocării chineze (alături de apropiații lui Ferguson), sau de a savura umil, împreună cu el, deliciile exotismului şi autodiminuării (de partea adepților lui Goody). Cam în acelaşi timp, dar separați de cortina lui Stalin şi Churchill, Seton-Watson şi Szűcs se gândeau la cât de special e Occidentul în baza unei sensibilități comune. Cum ne-am nutrit şi noi din această sensibilitate, e clar că noul tipar comparativ ne solicită ingeniozitatea identitară. Cu atât mai mult cu cât este cert - şi îmbucurător - că el se va bucura de popularitate.

Observator cultural, 15 februarie 2013

Marxism, excentricitate și relevanță

E de mirare că dezbaterea publică despre corupția cronicizată sub zodia etatismului insidios şi a dependenței de cale - pendulând (inevitabil) între ritualism şi nevroză şi amintindu-şi cu predilecție de etapa comunistă a căii urmate de România în istorie - se arată atât de puțin interesată de construirea unei tradiții. O explicație ar putea fi că orice tentativă de acest fel se confruntă cu faptul stânjenitor al incongruenței dintre mizele favorite ale criticii şi configurația ierarhiei simbolice a valorilor culturale disponibile pentru o asemenea reinterpretare legitimatoare. Modernizarea precomunistă desfăşurată pe fundalul inerției moştenite de la lumea fanariotă - ea însăşi înglobând câteva alte sedimente evolutive nefaste - s-a încheiat cu jumătățile de măsură ale semicapitalismului sufocat în coabitare cu birocratismul parazitar, ale liberalismului pervertit în formula semiautoritarismului de dreapta şi ale încercărilor de redresare a neajunsurilor patente prin supralicitarea autoritară cu caracter semifascist, constituită în competiție cu exasperarea revoluționară a fascismului autentic (şi minoritar). Oricât de frapante ar fi asemănările dintre manifestările sindromului respectiv - a cărui dezvoltare naturală, în direcția resorbției sau în cea a agravării,

a fost întreruptă de instaurarea comunismului - şi trăsăturile procesului de schimbare postcomunistă, nu a avut niciodată câştig de cauză ideea că tiparele vechii critici sociale locale cu orientare de stânga - nutrite cu precădere, chiar dacă nici pe departe în mod exclusiv, din sociologia critică a marxismului internațional - reprezintă referința cea mai potrivită pentru a înzestra polifonia mediatică a criticii recente cu o ascendență semnificativă. Chiar mai rău, continuitatea conturată peste interludiul comunist între înclinațiile venerabilului liberalism oligarhic - augmentate de „fascismul burghez" al epocii - şi cele ale veşnic tinerei politici desprinse din matricea nomenclaturismului este ascunsă privirii de îndărătnica prejudecată - nu întotdeauna clar articulată - că erorile înfăptuite sub semnul stângii nu pot fi remediate decât sub egida unei statornice resurgențe şi revalorificări a dreptei.

Prejudecata menționată - la fel ca şi înrădăcinarea ierarhiei simbolice amintite anterior, în interiorul căreia se plasează - nu pot decât să beneficieze de pe urma substanțialei componente evreieşti şi a puternicei conexiuni ruseşti a tradiției de stânga, realități istorice greu de gestionat pe făgaşul oricărui demers de revizuire a canonului referitor la discursurile ideologice naționale în sensul indicat mai sus. Mai lucrează în favoarea lor şi complicitatea subtilă şi ascunsă stabilită între tendința de canonizare a dreptei prin opoziție cu comunismul şi cea - cristalizată tocmai în timpul comunismului - de echivalare a liberalismului autoritar cu filonul cultural al raționalismului critic autohton (oricât de contradictorie ar fi, în fapt, această relație de complicitate interpretativă,

capabilă totuşi să deprecieze sau chiar să oblitereze voci şi atitudini egal îndatorate aceluiaşi filon, dar situate mai spre stânga şi mai explicit critice față de politica intervenționismului birocratic). Nu în ultimul rând, contribuie la perpetuarea înclinațiilor difuze de subevaluare a stângii şi a marxismului pe filiera românească şi strategia de a sublinia natura opresivă a comunismului prin a reliefa precaritatea antecesorilor săi ideologici.

Nu trebuie să sune paradoxal afirmația că ecourile numitei strategii par să se fi strecurat în mod pervers şi printre premisele unei abordări menite să contracareze reflexe antistângiste şi să contribuie la reevaluarea teoriei marxiste autohtone, legând într-un fel sau altul trecutul de prezent: cartea alcătuită de Alex Cistelecan şi Andrei State împreună cu cinci colaboratori - Mihai-Dan Cîrjan, Adrian Grama, Costi Rogozanu, Ştefan Guga şi Florin Poenaru, în ordinea intervențiilor din demersul colectiv -, lansată la târgul Gaudeamus de anul trecut dar existentă încă în standuri şi despre al cărei caracter binevenit s-a mai vorbit în *Observator cultural* (chiar dacă tot cu ceva întârziere). Cu titlul *Plante exotice. Teoria şi practica marxiştilor români*,[1] ea mizează pe metoda de a schimba porecla în renume ca grilă reinterpretativă, spunând negru pe alb de la bun început că selecția de şapte teoreticieni reținută în cuprins - Constantin Dobrogeanu-Gherea, Lotar Rădăceanu, Şerban Voinea, Lucrețiu Pătrăşcanu, Henri H. Stahl, Miron Constantinescu şi Pavel Câmpeanu - este exhaustivă în raport cu obiectivul urmărit: cel de a readuce în actualitate nu

[1] Alex Cistelecan, Andrei State, coord., *Plante exotice. Teoria şi practica marxiştilor români*, Cluj-Napoca, Tact, 2015.

„literatura de stânga în general de la noi din țară”, nu „orice fel de compilație marxistă (dogmatică sau nu) produsă la fața locului, ci doar acele contribuții teoretice articulate, originale şi, implicit, relevante”. E greu de îndepărtat impresia că avem de-a face cu un efort de edificare a identității de grup prin asumarea demonstrativă a excentricității.

Îmbinarea fericită de sofisticare şi prospețime - asupra căreia nu voi stărui, menționând totuşi că, din motive personale, o apreciez mai ales atunci când se desfăşoară în capitolul dedicat cuplului Rădăceanu-Voinea, avându-i ca autori pe Cîrjan şi Grama - face încă mai dureroasă îngustarea perspectivei şi participarea volumului colectiv la perpetuarea cercului vicios al marginalizării simbolice a obiectului de studiu, în contradicție cu năzuința declarată de a-l destrăma. Lăsându-i la o parte pe cei trei protagonişti ai cărții activi mai ales în perioada comunismului, în țară sau în exil, mi se pare indiscutabil că o încercare consecventă de a explica relevanța istorică şi actuală a marxismului precomunist îşi ratează ținta dacă se limitează la expresiile închegate ale teoriei în forma social-democrației gheriste şi în cea a pledoariei promoscovite a lui Pătrăşcanu. Marxismul a fost relevant în România mai ales prin difuziunea sincretică a componentelor sale pe suprafețe largi ale spectrului ideologic şi în virtutea forței germinative a elementelor sale disparate ca părți ale unor structuri intelectuale diverse. Acțiunea sa ca reper constant al radicalismului democratic dezvoltat în jurul ziarului *Adevărul* şi ca referință - inițial privilegiată şi apoi invocată periodic la concurență cu altele - a agrarianismului de stânga situat în imediata proximitate a

aceluiaşi discurs radical-democrat sunt semnificative, astfel, cu atât mai mult cu cât teoria în cauză a putut fi tot atât de bine invocată - în spiritul socialismului de catedră - pentru a legitima practicile liberale oficiale sau pentru a apăra prin opoziție cu ele - dar în continuarea argumentației social-democrate despre capitalismul curățat de impurități ca singura cale de acces către lumea socialistă - cauza liberalismului clasic revigorat. Iar relevanța actuală a tradiției marxiste nu se poate degaja decât din clarificarea funcției critice îndeplinite de ea într-un context unde lozincile dreptei au servit ca principal acoperământ al unor fenomene identificate de noi, în întruparea lor mai recentă, drept reverberații ale unui experiment al stângii.

Cum se întâmplă să cred că marele eşec al postcomunismului în domeniul teoriei politice de largă audiență a fost incapacitatea de a consacra liberalismul de stânga ca o referință centrală şi dominantă, nu pot să nu observ, în legătură cu cartea comentată, că antecedentele precomuniste ale acestei formule ideologice au fost cu siguranță o plantă mai exotică decât ideile marxiste bine închegate. Nevoia stabilirii unei continuități între trecut şi prezent se simte aici încă şi mai acut, cu atât mai mult cu cât exotismul invocat trebuie înțeles ca un deficit al coagulării doctrinare recognoscibile ca atare şi repertoriate istoric, în condițiile unei ample difuziuni a crezului, în forme articulate polimorf şi corelate cu mai toate manifestările politicii sociale de dinainte de comunism. Activitatea unor Grigore Trancu-Iaşi sau D.R. Ioanițescu, la fel ca şi concepțiile unor N. Petrescu-

Comnen, Dumitru Drăghicescu sau Marco I. Barasch s-au revendicat în mod copios de la marxismul local şi internațional - privit de ei ca un discurs al conştientizării şi un factor de presiune responsabil pentru deschiderea liberalismului către valorile sociale - şi ar fi contraproductiv să le considerăm irelevante pentru o istorie revizionistă a marxismului românesc, realizată în cadrul unei mai generale istorii culturale anticanonice. Ar fi tot atât de greu să spunem că departajările lor față de teoria marxistă sunt lipsite de relevanță contemporană. Tradus în limbaj actual, numitorul lor comun - reconstituit cu o doză de îngăduință - constă într-o percepție a ambivalenței marxismului - în calitate de forță a democratizării şi deopotrivă de sursă a totalitarismului - şi o înțelegere a celui din urmă rol ca decurgând dintr-un nucleu filozofic originar, nu doar din reinterpretările succesive ale doctrinei în constelații istorice schimbătoare şi pe fundalul unor forme diverse ale modernizării globale. Recuperarea sensurilor depline ale legalismului liberal după eclipsa lui comunistă şi recuperarea marxismului ca o parte a culturii democratice au întârziat să fie văzute ca demersuri complementare. E destul de greu de întrezărit teoretizarea unei asemenea relații de complementaritate în paginile volumului *Plante exotice*, dar s-ar putea să fie vorba doar despre dificultatea de a desluşi afirmarea ei răspicată.

Observator cultural, 16 decembrie 2016

Odată ce acceptăm că marcajele simbolice dominante ale unui mediu social îi influențează cumva evoluția, se cuvine să nu mai subscriem unei ierarhii a simbolurilor istorice situată în contradicție cu ierarhia preferințelor și a valorilor din ziua de azi. Însă armonizarea dintre preferințe și simboluri nu are cum să fie decât o operațiune complicată și de durată. Ea nu poate fi obținută prin intervenția vreunei comisii însărcinate cu condamnarea extremismelor de stânga sau de dreapta, și nici nu își poate găsi rezoluția prin interdicții legate de afișarea unor busturi sau de botezarea unor străzi.

Se știe, într-adevăr, că trecutul poate furniza vectori de orientare pentru prezent doar atunci când este interogat în lumina întrebărilor acute ale prezentului, dar nu și din unghiul prejudecăților și al reflexelor sale de gândire. Afirmația se verifică foarte bine în orizontul României de după comunism. Pe cât a fost de stăruitor efortul ei de a-și căuta repere în tabloul formelor sociale și în peisajul culturii naționale a epocii anterioare experimentului demarat în 1944-1948, pe atât a fost de dificil de construit în acest fel o ierarhie simbolică aptă să ne servească în mod autentic nevoia de orientare, eliberându-ne, adică, de erorile de perspectivă în loc să le consolideze.

Confuzia persistă, iar cartea *Eseuri despre politica memoriei* o contracarează prin invitația la reflecție mai adâncită asupra subiectului. Pornind de la premisa că, îndeobște, aniversările au neplăcuta caracteristică de a predispune la îngustarea perspectivei, la ștergerea nuanțelor și la obliterarea ambivalențelor, ea își propune să lărgească perspectiva în jurul faptelor rememorate, deslușind nuanțe și stimulând efortul de a degaja, în marginea istoriei românești, ambivalențele factorilor dominanți ai ordinii sociale globale.

ISBN: 978-606-8390-80-2

